

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА І
АРХІТЕКТУРИ

Семко В. Л.

Конспект лекцій

з дисципліни

«ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО»

для аспірантів зі спеціальності 052 «Політологія» за освітньо-
науковою програмою «Політологія»

Київ 2024

Конспект лекцій з дисципліни «Етнополітологія та етнодержавознавство» для аспірантів зі спеціальності 052 «Політологія» за освітньо-науковою програмою «Політологія». Уклад. : Семко В. Л. Київ: КНУБА, Ф-ОП Шпак В.Б., 2024. 66 с.

Укладач: к. політ. н., доцент Семко В. Л.

Відповідальний за випуск: Перегуда Є.В., д.п.н., проф.

Рецензент: Корнієвський О.А., д.п.н., проф.

Затверджено на засіданні кафедри політичних наук і права

(протокол №2 від 28 серпня 2024 р.)

Коротка анотація видання. Конспект лекцій з дисципліни «Етнополітологія та етнодержавознавство» для аспірантів зі спеціальності 052 «Політологія» за освітньо-науковою програмою «Політологія» розроблено для опрацювання здобувачами теоретичних положень з дисципліни «Етнополітологія та етнодержавознавство». Містить стислий конспект лекцій даної дисципліни, контрольні питання, список рекомендованої літератури.

ЗМІСТ

Модуль 1. Теоретичні засади етнополітології та етнодержавознавства.

Змістовий модуль 1. Історія розвитку етнополітології.....4

ТЕМА 1. Погляди мислителів Стародавнього світу, Відродження та Просвітництва на проблеми етнополітики.....4

ТЕМА 2. Становлення і розвиток етнополітології як науки.....13

Змістовий модуль 2. Структурні параметри етнополітології як науки.....17

ТЕМА 3. Етнополітологія як наука: актуальність, визначення, предмет, об'єкт та основні закономірності.....17

Модуль 2. Етнічні та національні спільноти.

Змістовий модуль 3. Етноси та етнічність.....22

ТЕМА 4. Розвиток концепцій етносів та етнічності.....22

ТЕМА 5. Етнос та етнічні групи.....30

Змістовий модуль 4. Нація як ідейно-політичний феномен.....34

ТЕМА 6. Нація як форма існування людства.....34

Модуль 3. Етнонаціональні спільноти в системі політичних відносин.

Змістовий модуль 5. Етноси та нації в сучасних процесах політичного розвитку.....41

ТЕМА 7. Етнонаціональні спільноти в системі соціально-політичних відносин.....41

ТЕМА 8. Суспільно-політичні та етнонаціональні процеси в сучасному світі.....45

ТЕМА 9. Процеси національно-державного будівництва та етнополітичної регіоналізації.....	51
Змістовий модуль 6. Етнонаціональна політика в Україні.....	58
ТЕМА 10. Становлення та розвиток етнонаціональної політики в умовах незалежності.....	58
Контрольні питання.....	62
Рекомендована література.....	63

Модуль 1. Теоретичні засади етнополітології та етностудержавознавства. Змістовий модуль 1. Історія розвитку етнополітології.

ТЕМА 1. Погляди мислителів Стародавнього світу, Відродження та Просвітництва на проблеми етнополітики.

1. Зародження етнополітичної думки в Античній Греції та Стародавньому Римі

Загалом витоки етнополітичних уявлень сягають доісторичної доби: саме ще на примітивному рівні зароджується усвідомлення людиною належності до свого роду, племені (етнічної групи) та вирізнення її з-поміж інших. Термін «етнос» (від грец. народ, група, плем'я), що трапляється в літературі ще в IV - V ст. до н. е., означає «інший народ», «негрецьке плем'я». Етнос - історично усталена на певній території стійка біосоціальна сукупність людей, що має порівняно стабільні спільні риси та особливості культури й мови, а також усвідомлює свою внутрішню єдність та відмінність від інших спільнот, що зафіксовано в його етнонімі (самоназві). Племінні об'єднання сусідських общин з єдиною мовою та культурою, на думку вчених, стали першими етнічними групами. Виникли вони внаслідок утвердження в суспільствах Homo sapiens екзогамії, яка завдяки обміну шлюбними партнерами з сусідами зумовила зближення сусідніх общин. Етнічний поділ тоді став визначально-видовою особливістю людини сучасного типу, що виникла ще в добу пізнього палеоліту. Групи однотипних археологічних пам'яток з однаковими матеріальними рештками (археологи об'єднують їх в археологічні культури) здебільшого є слідами мешкання первісних етнічних утворень.

Особливою частиною світосприйняття, що об'єднує народ або плем'я є релігія. На ранніх стадіях етогенезу – виникнення племені – світосприйняття формувалося в рамках міфологічної свідомості, а в процесі утворення великих етнічних спільностей та з ускладненням соціальної структури, державності це відбувалося під впливом релігії. Первісна релігія об'єднувала в етнічну спільність людей, які колективно виробили її образи та символи. Особливе місце у згуртуванні спільності відводилося ритуалу, найдавнішому компоненту релігії, що пов'язує космологію з соціальною організацією. Зв'язок ритуалу з життям етносу дуже різноманітний, але його першочергове завдання — зміцнення солідарності етнічної спільноти. Релігійні ритуали як елементи колективної творчості водночас сприяють формуванню спільноти, надають їй неповторних етнічних рис. Виокремлення етнічних

відмінностей слугувало для різних етнічних спільнот важливим чинником для збереження власної ідентичності.

Зародження етнічних та політичних уявлень, власне етнополітичної думки, відбувається з виникненням класів, становленням держав та політичної влади. Відбувається розвиток етнополітичної думки у Стародавній Греції. В античний період політичні теорії виокремлюються досить чітко, розробляються принципи індивідуальної свободи людини, її громадянського обов'язку, питання суті й формування держави, приватної власності та права. У працях Геродота, Плутарха, Полібія, Страбона започатковані основи не лише історії, а й етнографії, етнології, викладені етнополітичні концепції.

Ще до початку епохи античності були накопичені етнографічні знання про різні народи, мали місце спроби узагальнення знань та створення певних систем. Характерними рисами цього процесу був етноцентризм, тобто поділ народів за рівнем їх культурного розвитку на цивілізовані й варварські (дикі), де еталоном була власна культура мислителів античності. Так, грецький історик Геродот, який жив у V ст. до н. е., дав перший систематизований опис життя й побуту скіфів. Інший грек географ та історик Страбон (64 - 63 рр. до н. е. - 23 - 24 рр. до н. е.), автор «Географії» у 17 книгах, дав цікавий опис різних народів античності. Римський вчений Пліній Старший (23 - 70 рр. н. е.) у своїй «Природній історії» у 37 книгах зібрав інформацію про історію й побут римлян. Римський історик Гублій Корнелій Тацит у нарисі «Германія» («De origine et situ Germanorum») описав устрій і побут стародавніх германців. У цих працях мали місце спроби осмислення проблем відносин між етносами, етносом та державою, становищем меншин у суспільстві.

У працях античних мислителів і політичних діячів – Платона, Аристотеля, Протагора, Демокріта, Сенеки, Сократа, Цицерона – знайшли своє відображення етнополітичні процеси, які відбувалися в античному світі. Розглядаючи формування перших етнополітичних ідей і поглядів, необхідно усвідомлювати, що автори прагнули не лише описувати життя окремих народів, а й аналізувати їхні взаємини та відносини з владою. Різнобічне осмислення цих проблем і сприяло виникненню різних течій етнополітичної думки.

У цьому контексті потрібно виділяти дві основні тенденції у розвитку етнополітичної думки: консервативну, найяскравішими представниками якої були Платон, Аристотель і Геракліт, та ліберально-демократичну (Демокріт, Перікл, Сенека). Однією із центральних в етнополітичних доктринах античних авторів була проблема держави, щодо якої існував широкий діапазон думок. Прихильники консервативної етнополітичної думки обстоювали ідеї месіанізму, колоніалізму,

асиміляції, нерівноправності народів, унітарної держави, колоніальної імперії.

Прихильником моноетнічної мінідержави був Платон (427 - 347 рр. до н. е.), який розробив дві концепції держави: ідеальну та реальну. Основними ознаками ідеальної держави є загальність і постійність, де громадяни поділялися на три ступені (правителі-філософи, воїни та ремісники, купці, хлібороби). Платон виокремлював такі форми держави, як аристократія, тимократія (влада привілейованої меншини, яка володіє високим майновим цензом), олігархія тощо.

Аристотель (384 – 322 рр. до н. е.) на відміну від Платона вважав доцільнішою територіально більшу державу, будучи прихильником імперії. Він виділяв правильні (монархія, аристократія, політія) та неправильні (демократія, тиранія, олігархія) форми правління. У працях Платона, а також у Геракліта, Страбона, Геродота, Ксенофонта, знайшли висвітлення проблеми етнічних відмінностей, їхній вплив на побут і культуру народів, що обумовлено виникненням етнічної свідомості. Якщо Гіппократ вважав, що різниця між народами є результатом розташування країн, клімату та інших природних факторів, то Платон пояснював це характером людей, що формується під впливом соціально-політичного ладу суспільства.

Саме у Греції та Римі розвинулися ідеї месіанізму – провідництва та панівної ролі «обраного богом народу»; колоніалізму (синойкізму) - мирного освоєння вільних земель або загарбання територій інших народів; асиміляції — природного сприйняття народом або його частиною мови і культури іншого народу, а ще як насильницького нав'язування їх. Перші прояви ксенофобії (неприятне ставлення до іноземців і всього чужого — мови, способу життя, стилю мислення), етноцентризму (система поглядів, у якій життєдіяльність інших народів розглядається через призму культури, традиційних установок і ціннісних орієнтацій власного етносу як еталона і яка вважає «свій» етнос кращим за інших) та етнократизму (здійснення політичної влади з позицій та інтересів титульної або привілейованої нації, не обов'язково чисельно домінуючої) з'являються вже у стародавньому світі.

Реаліями етнополітичного буття античного світу були також міжетнічні війни, геноцид та етноцид – дії, спрямовані на винищення повністю або частково народу, певної етнічної групи людей, яка характеризується самобутністю традицій, способу життя, культури, іншими особливостями життєдіяльності. Давньогрецькі мислителі Платон та його учень Аристотель відкрито висловлювали негативне ставлення щодо інших народів, закликали до їх поневолення та відокремленого розвитку, обстоювали існування держави за етнічним принципом. У своїй

праці «Закони» Платон зазначав, що до громадян не слід зараховувати рабів та іноземців, які мусять займатися землеробством, ремеслом і торгівлею, але без наживи. Передбачалося, що громадяни країни будуть забезпечені достатньою кількістю рабів. За Аристотелем, людина за своєю природою - істота політична, а в державі (політичному об'єднанні) завершується генезис цієї політичної природи людини. Варвари, за Аристотелем, - люди з нерозвиненою людською природою, не досягли висот політичного спілкування вільних і рівних. Варвар та раб за своєю суттю поняття тотожні. Відносини громадянина й раба є елементами сім'ї, а не держави. Ці ідеї відповідали становому поділу грецького суспільства. Найнижчі – раби (1/3 населення Афін) – «знаряддя праці», далі йшли метеки (чужоземці, переселенці), вони не мали політичних прав, хоча й були вільними, найвищий щабель займали громадяни-греки. Аристотель твердив: «Владарювання і підкорення не тільки потрібні, а й необхідні, прямо від народження деякі істоти розглядаються як такі, що одні із них немов би призначені для підпорядкування, інші – до владарювання. Жива істота складається насамперед із душі й тіла, з них за своєю природою одне відноситься до владарюючих, друге – до підкорених. Такий самий принцип неминуче має переважати і в усьому людстві. Всі ті, хто такою великою мірою відрізняється від інших людей, як душа відрізняється від тіла, а людина від тварини, ті люди за своєю природою раби, для них, так само, як і для вище зазначених істот, найкраще бути підпорядкованими владі. Погана влада не приносить жодному користі, адже що корисне частині, корисне й цілому, так само, що корисно тілу, корисно й душі, раб же є частиною господаря, хоча й віддаленою. Тому корисні рабу й господареві дружні взаємовідносини, адже вони є природними». Аристотель у книзі п'ятій «Політії» писав: «Різноплемінність населення поки вона не згладиться також слугує джерелом заворушень, адже держава утворюється не випадково масою людей, а тому їй необхідний час; прийнявши чужих, певний час держава відчуватиме внутрішні проблеми». Аристотель відзначає, що природа подарувала людині членороздільну мову. Пізніше людина, навчившись полювати на тварин, почала ловити й собі подібних, перетворюючи їх на рабів. Аристотель виправдовує насильство щодо рабів, які чинять опір своєму становищу. Ремесла, як і інші обтяжливі роботи, також позбавляють людину свободи та почуття гідності, перетворюючи її на раба. Справжній пан-володар не може мати заняття, бо втратить природну свободу. Хоч Аристотель і твердить, що рабство несправедливе, особливо після поразки у битві, коли люди потрапляють у полон, вважаючи, що є полонені, котрим призначено бути рабами, та є багато рабів, які гідні свободи. На його думку, для людини природно жити у спільноті, серед собі подібних. Самітник – не є

людиною у повному розумінні цього слова, він є недосконалою, покаліченою істотою. Проте не кожна людина, яка живе у спільноті та у місті, є громадянином, громадянином є тільки той, хто має право бути членом судової інституції і брати участь у виборах та бути обраним (за демократичного ладу).

Бачення держави представниками ліберально-демократичної течії античної етнополітичної думки (Демокрит, Перікл, Сенека) ґрунтувалося на ідеях вільного розвитку народів, їхнього мирного співіснування, федералізму, конфедералізму, космополітизму (теорія, що проповідує байдуже ставлення свого народу до вітчизни, обстоює необхідність заміни національного громадянства світовим, тобто це — ідеологія відмови від національної культури, патріотизму, національних інтересів і традицій. Для політиків стародавності був притаманний пошук оптимальних форм державного устрою - міждержавних об'єднань, співіснування народів.

Демокрит (бл. 460 - 370 рр. до н. е.) не визнавав наявності у житті людини присутності вищих сил. Він вірив в існування атомів та порожнечі, а також у те, що в природі все відбувається механічно. Людина є частиною світопорядку – Космосу, а доля беззастережно визначає вчинки людей так само, як і необхідність жорстко скеровує рух у порожнечі кожного окремого атома. Високо цінував освіченість та розум, з презирством ставився до багатства неуків. Через те й засуджував демократичний устрій, де втрачаються передові й розумні люди. Його однодумець софіст

Гіппій (460 – 400 рр. до н. е.) першим висловив думку про природну рівність людей, стверджуючи, що закони природи є природним правом, яке протистоїть хибному й недосконалому людському закону. Загалом софісти подорожували світом, підтримували ідею природно-правової рівності людей, наголошуючи, що нерівність буває не від природи, а причиною її є саме суспільство, яке порушує вимоги всеохоплюючої справедливості.

Продовжили розвивати ідеї софізму римські стоїки, які навчали мистецтву правильно жити у гармонії з природою, позбавлятися впливу навколишнього середовища. Ідеалом для стоїків було поєднання індивідуалізму (образу мудреця) та космополітизму (світового громадянства). Суспільство розглядалося ними не тільки в масштабах однієї держави, а в рамках усієї людської цивілізації. Індивідуалістична тенденція у них поєднувалася з ідеєю підпорядкування світовому закону, який передбачає існування певної спільності між розумними істотами.

Завершеного вигляду стоїцизму надав Марк Тулій Цицерон (106 – 43 рр. до н. е.) – видатний політичний діяч Республіканського Риму, видатний оратор і письменник. Його основні праці — «Про державу»,

«Про закон», «Про обов'язки», де він твердив, що усім людям притаманне прагнення до об'єднання у великі групи (держави), причиною чого є природжена потреба жити разом. Народом він вважав велику кількість людей, певну та незалежну самоврядну організацію, яка має в своєму активі достатньо засобів для самозбереження і продовження свого існування. Виразником поглядів стоїків був і Луцій Анней Сенека (4 р. до н. е. — 65 р. н. е.), який вважав, що всюди панує єдиний закон та божественний дух, а також усе в світі має підпорядковуватися долі. У праці «Моральні листи до Луцилія» він обстоює природне походження держави та суспільства, де окремі люди тільки члени великого цілого (держави, Космосу). Всесвіт, який охоплює увесь божественний світ і світ людей, творить єдність, а природа зробила людей рівними один одному. Саме тому головний обов'язок людини – не шкодити іншим, а дбати про них. За народженням усі люди є рівними і перебувають у рабстві тільки через примхи долі. Природа створила всіх людей з однієї матерії та для однієї мети. Крім розуму, природа наділила людину ще й здатністю спілкуватися, що єднає людський рід. Всесвіт є природною державою, за законами якої її членами є всі люди незалежно від їхнього бажання. Отже, формування понятійно-термінологічного апарату, яким послуговується сучасна етнополітика, відбувалося саме в античну добу, що й відобразилося у працях тогочасних авторів.

Особливим для античного періоду є намагання дати характеристику окремим народам. Із занепадом греко-римської цивілізації панівне місце в феодальному світі Середньовічної Європи посідає християнська церква, виникають авторитарні національні імперії, що провадили жорстку політику асиміляції, перемішування та переселення народів. Починає панувати консервативна думка етнополітики. Зростає вплив теології та догматів церкви. Імпульсом до розширення етнополітичних знань у цей період стали: 1) Велике переселення народів (IV - V ст.), після якого утворилися королівства вестготів, остготів, бургундів та інших «варварських королівств»; 2) Хрестові походи, заохочувані католицьким папством і колоніальною політикою європейських держав. У численних місіонерських повідомленнях цього періоду – свідчення про народи Африки, Америки, Азії, Океанії, Австралії.

2. Етнополітичні погляди у добу європейського Відродження та Просвітництва

В епоху Відродження (XV - XVII ст.) перехід до індустріального суспільства став початком нового етапу в історії європейських народів. Він позначився не лише новими винаходами у сфері виробництва, а й появою нових етнополітичних ідей, започаткував етап зародження

національної ідеї, «національного існування» європейських народів, формування націй та національних держав. Європа наново відкрила для себе античну спадщину, ставиться під сумнів доцільність католицької монополії на душі та пояснення світобудови. З відкриттями Колумба й мандрівками Магеллана розширюється європейський світогляд, руйнуються давні міфи. Етнополітичні ідеї того часу дуже активно розвивалися в Італії, звідки поширилися на всю Західну Європу, а у XVII ст. й на Північну Америку.

Представником нових етнополітичних ідей епохи Відродження є італійський політичний діяч і мислитель Нікколо Макіавеллі (1469 – 1527). Прихильники західної політичної думки вважали його першим політиком-філософом. Це він запровадив новий політичний термін – *statio* (держава), яким позначив найбільш загальне поняття держави взагалі як такої, незалежно від її конкретних форм. Найбільш відомі праці Н. Макіавеллі – «Міркування на першу декаду Тита Лівія», «Історія Флоренції» (звідти він родом), «Про воєнне мистецтво». Етнополітична доктрина Н. Макіавеллі, його бачення методів і шляхів побудови єдиної незалежної національної держави викладені у праці «Государ» («*Il Principe*»), також трапляється переклад назви як «Князь», «Державець», «Монарх»). За теорією Н. Макіавеллі, держава – це політичний стан суспільства, в якому існує взаємозв'язок владарюючих і підвладних; відповідно налаштовані й органи політичної влади та устрій, повноважних вищих органів влади та інших італійських магістратів; юстиція, право, засновані й оформлені закони. Держава, за Н. Макіавеллі, має змінний і динамічний стан, держава та політика – справа рук людських, а не Бога. Могутність держави залежить від згуртованості суспільства на таких засадах, як мова, традиції та звичаї, національна армія. Якщо ці умови дотримуються, тоді в суспільстві формується громадянська добродієність, політична свідомість та загальнодержавна цінність. Н. Макіавеллі припускав, що будь-який засіб, навіть жорстокість, є виправданим, якщо його вжито зрозумом і без розголосу. Він визначив низку практичних порад для правителів:

- 1) сильну державу можна збудувати постійно піклуючись про благо власного народу;
- 2) ідеальним державним устроєм є те, що забезпечує благо більшості;
- 3) вселити підданам повагу, засновану на примітивному страху;
- 4) прийнятна боротьба з супротивниками фізичним знищенням непокірної і небезпечної меншості;
- 5) загроза – приховане невдоволення народу.

Виклад ідей і концепцій доби Ренесансу потрібно доповнити аналізом доробку французького філософа й політичного діяча Жана Бодена (1530 – 1596), його внеску в розвиток європейської етнополітичної думки. Зокрема, він приділяв увагу обґрунтуванню ідей походження держави; ним же започаткована ідея поділу народів на «історичні» та «неісторичні». Він же запровадив до обігу й обґрунтував поняття «суверенітету». У праці «Шість книг про республіку» він розглядає суверенітет як істотну характеристику держави: суверенітет — єдина, неподільна, вільна від обмежень і законів влада над громадянами і підданими, основними ознаками якої є самостійність влади; постійність і безперервність; незв'язаність її законами; невідчуженість і неподільність. Ж. Боден визнає три форми держави: монархію, аристократію і демократію, серед яких перевагу віддає спадковій монархії, оскільки вона найдієздатніша в умовах розбрату, смут і громадянських воєн, може навести лад і об'єднати країну, забезпечити мир. Філософ обґрунтував взаємозалежність розвитку політичних процесів у державі, змін історичного ладу від характеру народів, географічного положення та клімату, описав вплив кліматичних умов на формування народностей Півночі та Півдня, Заходу й Сходу, гір та рівнин. Але клімат, місце й історія не детермінують людину, вони можуть корегуватися звичаями та законами. Саме Жана Бодена можна вважати засновником етнографії та етнопсихології.

Прогрес індустрії, модернізація суспільного життя, розвиток науки та культури за доби Просвітництва супроводжувалися подальшим розвитком етнополітичних ідей. Суттєвий внесок в історію етнополітичної думки тієї доби зробили англійський філософ та державний діяч Френсіс Бекон (1561 – 1626) та англійський філософ Томас Гоббс (1588 – 1679). Ф. Бекон зробив внесок у розвиток методологічних засад етнополітології, вороже ставився до схоластичних крайнощів. У нарисі «Нова Атлантида» Ф. Бекон виступає з позицій емпірика. Серед основних праць Т. Гоббса — «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави» та «Про громадянина», де він дає визначення понять «народ», «народний суверенітет», «національна держава». Філософ розмежовує поняття «народ» та «маса людей»: «Маса людей не становить певної єдності, а являє собою багатьох людей, кожен з яких має власну волю і власне судження з усіх питань, а народ є дещо єдине, він має єдину волю, йому може бути продиктована єдина дія. Нічого подібного не можна сказати про масу». Т. Гоббс пропонує застосовувати психологічний підхід при вивченні історії народу, особливу увагу приділяє розробці концепції національної держави - політичного утворення, ознаками якого є єдина територія, законодавчий режим, єдине громадянство. «Держава є єдиною особою, відповідальною за дії якої

зробила себе шляхом взаємного договору між собою велика кількість людей, щоб ця особа могла використовувати силу та всі їхні засоби так, як це необхідно для їх миру та загального захисту». Т. Гоббс вважає, що внутрішні міжусобиці руйнують державу.

Етнополітичні концепції розвивав голландець Гуго Гроцій (1583 – 1645), який першим виклав ідею «природного права» і «суспільного договору», що стали підґрунтям права народу на революцію, хоча й у виняткових випадках. Він обґрунтовував думку про розв'язання конфліктів, досліджував основні проблеми Європи XVIII ст. - корінний моральний конфлікт та збройні сутички. Для розв'язання міжнародних конфліктів Г. Гроцій пропонував принцип самозбереження та правила врегулювання конфліктів, принцип віротерпимості, високо оцінював мир, поділяв війни на справедливі та несправедливі. Великий вплив на розвиток етнополітичної думки мали праці Джона Локка (1632 - 1704), англійського філософа й політика. Його основні праці: «Послання про віротерпимість», «Два трактати про державне правління», «Дослід про людський розум», «Думки з приводу освіти», «Про раціональні засади християнства». Дж. Локк брав активну участь у політичній боротьбі в Англії. Він противник необмеженої королівської влади, доводить природну свободу, рівність, незалежність людей. Але свобода, на думку Дж. Локка, не сваволя. Власність та праця необхідні атрибути людини в природному стані: «Хоча вода із струмка належить кожному, проте, хто сумніватиметься, що вода у глечичку, належить тільки тому, хто її набрав». Філософ виходить із індивідуального принципу боротьби за самозбереження, що визначає поведінку кожної людини, яка має право на їжу та воду. Для Дж. Локка народ – «однорідне політичне тіло», а держава виникає там, де вільні люди відмовляються від природного права самозахисту, від права покарання насильників, а віддають це право суспільству загалом.

Серед етнополітичних ідей французького мислителя Шарля-Луї Монтеск'є (1689 – 1755) виділяється теорія поділу влади, якою людство послуговується й нині, та погляди щодо законів суспільного розвитку. Ш. Монтеск'є започаткував теорію геополітики, створив концепцію «духу нації», зрештою обстоював ідею єдності Європи. У праці «Про дух законів» він твердив, що суспільний розвиток відбувається згідно з певними природними законами та закономірностями. «Закони у найширшому значенні – це необхідні зв'язки, які випливають із природи речей; у цьому значенні всі істоти мають власні закони, божество має власні закони, матеріальний світ має власні закони, а також тварини та людина». Ш. Монтеск'є також засновник методу порівняльного аналізу, який широко використовується в етнополітиці. Філософ виділяв три види

влади: законодавчу, виконавчу і судову. Вони, на його думку, належать трьом різним органам і кожна гілка взаємно обмежує владу іншої та стримує її. Важливі й дополітичні чинники формування суспільства (клімат, релігія, закони, принципи правління, приклади минулого, звичаї) внаслідок чого «утворюється спільний дух народу». Він формує концепцію «духу нації», висловлюючи думки про національний характер і «дух» народу.

Аналіз внеску французьких вчених у розвиток етнополітичної думки буде неповним без праць французького філософа Жан - Жака Руссо (1712 -1778), зокрема висунутих ним ідей свободи й рівності людей та народів, народного суверенітету. Західні вчені вважають Ж.-Ж. Руссо одним із засновників концепції націоналізму. Серед праць Ж.-Ж. Руссо «Міркування про походження і причини нерівності між людьми», «Про суспільний договір, або Принципи політичного права». Його по праву називають одним із засновників критичного мислення та цивілізаційного принципу. За Ж.-Ж. Руссо від початку існування люди були вільними та рівними істотами, які керувалися інстинктами самозбереження та співчуття. Різниця у соціальному становищі була спричинена історичними перетвореннями «природної» людини на амбіційну та егоїстичну «суспільну людину», здатну зумисне завдати шкоди іншим. Обґрунтування ідеї нерівності мало велике значення для науки про конфліктологію та етноконфліктологію. Причина нерівності - власність на землю, фіксація меж і кордонів. Для Руссо народний суверенітет принципово необмежений і такий, що не може бути обмежений жодним посередництвом - ані конституцій, ані основних прав, ані корпоративних свобод груп. Зміст суверенітету Руссо визначав як законодавство, що визнається народом без різниці соціального та етнічного походження.

ТЕМА 2. Становлення і розвиток етнополітології як науки.

Аналіз західних етнонаціональних та етнополітичних концепцій, за переконанням автора, просто неможливий поза рамками етнополітології – науки про взаємодію етнонаціональної та політичної сфер людського буття і, зокрема, про взаємовідносини етнонаціональних спільнот (етносів, націй та етнічних і національних груп) між собою та між ними і державою. З огляд)- на це, а також на те, що досягнення західної етнополітології у нас майже невідомі, а в Україні ця наука і навчальна дисципліна перебуває в процесі становлення, виникає нагальна потреба дати ґрунтовний аналіз проблем її розвитку, предмету і методу; цілей та функцій тощо.

Одразу ж зазначимо, що в західному суспільствознавстві термін «етнополітологія», як до речі і «політологія», майже не вживається. Пояснюється це, перш за все, деякими особливостями романо-германської групи мов та певними традиціями, що панують і старанно зберігаються в західному науковому співтоваристві. При вивченні її характеристики етнополітичної сфери суспільного життя західна наука користується багатьма термінами, ключовими з яких є «етнічна політика» (Ethnic Policy) та «етнополітика» (Ethnopolitics). При цьому, перший термін вживається здебільшого для визначення окремої науки, що займається вивченням теоретичних аспектів етнополітичних процесів. Другий термін стосується, перш за все, практичних аспектів етнополітичного життя, тобто етнічної, етнонаціональної чи етнорасової політики, яка проводиться в тій чи іншій країні. Досить часто обидва ці терміни вживаються і в першому, і в другому розумінні, або й в обох водночас. Так що зрозуміти, про що йдеться, часом можна, виходячи лише з контексту. Але, і це головне, незаперечним є факт поділу етнополітичних проблем на «чисто» теоретичні та суто практичні.

Отже, доводиться констатувати, що на Заході немає єдиного загальновизнаного підходу чи визначення науки, яка досліджує етнополітичну царину людського буття. По-перше, західна суспільна наука взагалі не вважає за потрібне давати єдиних, чітких назв і вичерпаних визначень. По-друге, тут існувало й існує кілька точок зору щодо науки (наук), яка має вивчати етнополітичні проблеми.

В 20-х роках, коли наука під назвою «етнополітика» лише зароджувалась, її головною метою вважалось вивчення ставлення етнічних та етнографічних груп до держави свого проживання. Принагідно відзначимо, що імовірним «хрещеним батьком» і нової науки, і самого терміну «етнополітика» міг бути досить відомий в 20 - х роках шведський політолог Р. Челлен. Не виключено, що ним міг бути і його німецький колега, професор Берлінської вищої політичної школи М. Бем. На сторінках журналу «Етнополітичний альманах», який почав виходити в Берліні після першої світової війни, а також в багатьох своїх роботах він відстоював думку; що етнополітика має займатись дослідженням питань боротьби народів за своє виживання.

Друга світова війна загальмувала, але не поклатала край розвитку етнополітики. Свідченням цього може бути книжка відомого англійського вченого Ф. Гертца «Національність в історії й політиці», котра була видана в Лондоні 1944 року. З кінця 50-х - початку 60-х років, з вибухом етнічного ренесансу та політизації етнічностей, ця наука починає швидко розвиватись, причому, як і раніше, під старою назвою, тобто «етнополітика», спочатку в США, а потім в Західній Європі.

Проте, поступово в західному суспільствознавстві стосовно досліджень теоретичних аспектів етнополітичного буття починає вживатись назва «етнополітична теорія» (Ethnopolitical Theory), що звичайно полегшує розуміння суті справи. Однак і тут серед західних вчених немає єдності і згоди. За нашими підрахунками, існує щонайменше п'ять різних точок зору. Для прихильників першої з них, етнополітична теорія - це лише один із напрямків чи відгалужень політології.

Прибічники другої точки зору розглядають етнополітичну теорію як окрему самостійну науку, котра вивчає теоретичні проблеми етнополітичних процесів, синтезує доробок інших наук в етнополітичній царині, служить засадничою базою для практичної етнополітики, а часом і виробляє для неї альтернативні рекомендації. В рамках третьої точки зору – етнополітичною теорією вважається історія зародження і розвитку етнополітичної думки в окремих країнах, і в світі в цілому. В цьому випадку основна увага приділяється з'ясуванню і врахуванню особливостей історичного періоду, інтелектуальному рівню середовища, в якому вони створювались, аудиторії, до якої були адресовані, цілям автора, понятійно-термінологічному апарату того часу тощо.

Згідно із четвертою точкою зору, етнополітична теорія є ніщо інше як концептуальне роз'яснення значення етнополітологічних термінів, а також тлумачення і створення тих чи інших етнополітичних ідей і концепцій. Зокрема, таких як «етнічності», «етнічного ренесансу», «політизації етнічностей» тощо. У п'ятому випадку – етнополітична теорія розглядається як створення формальних моделей якогось конкретного або уявного етнополітичного процесу. Основними елементами цих моделей можуть виступати різні етнічні спільноти та їх еліти, держава та її інститути, а також інші чинники, кожний з яких має власні цінності й інтереси і переслідує різні цілі. Такий підхід, що є досить поширеним в США, дає можливість, по-перше, схематично зображувати механізми, які лежать в основі реальних етнополітичних процесів, котрі відбуваються в окремій державі, регіоні, чи світі. По-друге, можуть носити нормативний характер, зокрема, показувати до яких наслідків можуть призвести ті чи інші закони і постанови уряду чи розпорядження місцевої адміністрації або дії учасників етнополітичного процесу.

Немає сумнівів щодо слушності кожної із зазначених точок зору. Але більш коректним здається погляд на етнополітичну теорію як на окрему науку; що виконує не лише дослідницькі, а й інтеграційно-синтезуючі та методологічні функції для всіх інших наук, котрі займаються етнополітичною цариною людського буття.

В українській мові цій науці, виходячи з її змісту; найкраще, на нашу думку, підходить назва «етнополітологія», якою з початку 90-х років і користується автор, про що докладно йтиметься нижче.

Тут же відзначимо, що і серед прихильників етнополітології як окремої самостійної науки немає єдності поглядів щодо предмету її дослідження, функцій, цілей тощо. На нашу думку, можна виділити чотири основних точки зору. Прихильники першої з них вважають, що об'єктом етнополітології, за їх термінологією – «етнополітики», мають бути етнічності, а її головним завданням - вивчення їх місця і ролі в політичному житті суспільства. За твердженням М. Паренті, функції етнополітики полягають в тому, щоб з'ясувати зв'язки між етнічною приналежністю людей та їх політичними уподобаннями і позиціями, тобто аналізувати взаємовідносини між етнічністю і політикою.

Досить цікавою, на наш погляд, є точка зору, висловлена одним з найбільш відомих західних етнополітологів, професором Колумбійського університету Джозефом Ротшильдом. В своїй оригінальній і фундаментальній монографії «Етнополітика: концептуальні рамки», яка за одностайною оцінкою фахівців (надзвичайно рідкісний випадок), вважається етапною роботою в розвитку етнополітики, він зазначив, що її об'єктом, цілями і завданням є аналіз процесів етнополітичного ренесансу та ролі політизованих етнічностей в політичному житті як окремих держав, так і в світі в цілому.

Заслуговує також на увагу точка зору професора етносоціології та антропології Вашингтонського університету П.Ван Ден Берга, який вважає, що основним завданням етнополітики є вивчення взаємовідносин між державою та етнічними меншинами.

Для прихильників другої точки зору, об'єктом вивчення етнополітики стали виключно нації, їх взаємовідносини між собою та з державою. Найбільш відомими серед них є К.Дойч, Г.Сетон-Уотсон та багато інших.

Третя група вчених вважала і вважає, що головним об'єктом всіх етнополітичних досліджень має бути націоналізм, зокрема, причини його вибуху та ролі в усіх політичних перетвореннях, які відбулись як в окремих країнах, так і в цілому світі протягом XIX та XX століть. Серед прибічників цієї точки зору варті згадки Е.Сміт, Л.Снайдер, Б.Шейфер, К.Гейєс та інші.

Нарешті, ще одна група науковців, чисельність яких дедалі зростає, переконані, що етнополітологія має займатись всіма вище названими об'єктами і проблемами в їх єдності і сукупності, зокрема, етнічностями, націями, націоналізмом та всім, що з ним пов'язано, тобто всією цариною етнополітичного буття. Особливо поширеною ця точка зору, яку повністю

поділяє автор, стала в 90-х роках, що свідчить про розвиток якісно нової тенденції в західній науці.

Своєчасним буде зазначити, що наявність багатьох різних, часом суперечливих точок зору на етнополітологію, її об'єкт, роль, функції і цілі, як, до речі, і на інші явища, є цілком природною. Численні погляди, концепції і теорії висвітлюють різні боки того чи іншого феномену, доповнюють, уточнюють, поглиблюють знання про нього. Зміна багатьох концепцій і теорій, навіть парадигм суспільного розвитку в західній науці відбувається приблизно кожні 10-15 років. І робиться це без зайвого галасу, образ чи «полювання» на інакомислячих. Все це рятує західну суспільну науку від панування в ній якоїсь однієї школи, догматизму та деградації й занепаду. Хоча, звичайно, і західна наука, в тому числі етнополітологія, має чимало своїх проблем і труднощів, вад і недоліків.

Головною з них є повільне становлення єдиної загальної науки, яка здатна об'єднати під одним «дахом» всі науки, котрі досліджують етнополітичну царину людського буття.

Змістовий модуль 2. Структурні параметри етнополітології як науки.

ТЕМА 3. Етнополітологія як наука: актуальність, визначення, предмет, об'єкт та основні закономірності.

1. Актуальність етнополітології в сучасних умовах.

XX ст. – свідок багатьох епохальних подій і зрушень у долі окремих народів і всього людства. Сучасні вітчизняні суспільні науки ретельно вивчали і вивчають всі аспекти цих складних і суперечливих подій, явищ і процесів, аналізуючи місце і роль їхніх основних діючих осіб і виконавців: вождів, партій, класів, мас, багатьох ідей, перш за все, комунізму та інтернаціоналізму. Один з найважливіших аспектів цих подій і зрушень, їхні головні діючі особи і рушійні сили донедавна майже повністю ігнорувались, а подекуди ігноруються досі. Йдеться про етнополітичну сферу людського буття, сферу взаємодії етнічного, національного та політичного і зокрема, етноси, нації, етнонаціональні меншини, їхні взаємовідносини між собою, з державою тощо. Надзвичайно складна, суперечлива і делікатна проблематика етнополітичної царини буття. На Заході й в Україні йдуть процеси розвитку наук, які досліджують етнополітичну царину. Актуальним, доцільним і необхідним є подальший розвиток етнополітології. Існують загальні й специфічні фактори, що роблять справу нагальною і невідкладною. Загальні фактори: 1. Поліетнічний склад населення планети і абсолютної більшості сучасних

країн. Держави, які виникли останнім часом і виникатимуть, матимуть поліетнічний склад населення. 2. Могутній процес етнічного ренесансу, що охопив більшість поліетнічних держав і виявляється у зростанні етнічної свідомості й піднесенні етнічних рухів. 3. Політизація етнічностей – вихід етнічних спільнот на арену політичного життя і зростання їхньої ролі як головного чинника легітимізації та/чи делегітимізації режимів і урядів. 4. Вибух націоналізму у Східній Європі та інших регіонах, який був, є, і ще довго буде однією з основних рушійних сил суспільного розвитку. 5. Світова тенденція піднесення етніцизму, загострення суперництва, протиборства між різними етніцизмами та між ними і націоналізмами. 6. Дезінтеграційні процеси в Східній Європі, внаслідок чого народились нові суверенні держави. 7. Посилення інтеграційних процесів у Західній Європі, Північній Америці. 8. Послаблення етнополітичної стабільності в країнах світу, виникнення і загострення нових етнополітичних конфліктів, перетворення багатьох з них на етнічні, деяких – на міждержавні війни. Фактори, які обумовлюють актуальність розвитку етнополітології як науки і дослідницької концепції: 1. Реалії людського буття, стан і перспективи суспільного розвитку. Кожна з цих реалій відома, але взяті разом вони створюють нову парадигму – вселюдську. 2. Марність і безпідставність очікувань швидкого безболісного зникнення націй і національного, етносів і етнічного. Правителі імперій протягом тисячоліть чекали і робили все, щоб прискорити зникнення чужих етносів і етнічного. Правителі багатонаціональних держав протягом століть чекали зникнення і знищували чужі нації і національне. Немає імперій, скорочується кількість багатонаціональних держав. Але нації продовжують існувати, формуються нові, етнічності перетворились на головних політичних «акторів» сучасності. 3. Циклічний характер всіх етнополітичних процесів. У ХХ ст. вчені спрогнозували наступне загальне загострення етнополітичних проблем наприкінці 10-х рр. ХХІ ст. Прогнози справдилися. Актуальність етнополітології обумовлена загальними і специфічними чинниками (притаманними конкретній державі, зокрема, Україні, хоча все, що стосується її може бути екстрапольовано на інші посттоталітарні країни). Основні чинники, що обумовлюють актуальність етнополітології: створення суверенної незалежної України; поліетнічний склад українського народу; складність процесу національного і державного будівництва; відсутність державної концепції етнонаціональної політики; потенційна загроза і виникнення міжетнічних, етнорегіональних, етнополітичних конфліктів; загострення дискусій про форми, шляхи і методи вирішення етнополітичних проблем, що дістались Україні у спадщину від СРСР і виникли після проголошення її

незалежності; необхідність збереження єдності й територіальної цілісності України при максимальному урахуванні специфіки регіонів, задоволенні їхніх особливих інтересів; входження України в світове співтовариство, що характеризується пріоритетом прав людини і загальнолюдських цінностей, зростанням інтеграційних процесів; низька етнополітична культура; перебування правлячих кіл і народів в полоні догматичного етнополітичного мислення; необхідність приведення науки і вищої школи України у відповідність з світовими стандартами; брак наукової і навчальної літератури; об'єктивна неспроможність інших суспільних наук і обмежені можливості роз'єднаних етнонаук та етнонапрямків всебічно досліджувати етнополітичну царину людського буття.

2. Визначення етнополітології

Етнополітологія – наука про місце і роль етнонаціональних спільнот (етносів, націй, етнічних і національних груп) в історії людської цивілізації та політичному житті суспільства, про їхні взаємовідносини між собою, з державою, її органами, про закономірності етнополітичних процесів, рушійні сили етнічних і національних рухів, їхні ідеології (етніцизм і націоналізм), засади і принципи етнонаціональної політики, шляхи і методи врегулювання етнополітичних конфліктів, забезпечення етнополітичної стабільності в окремій державі, світі. Етнополітологія – наука про закономірності взаємодії етнонаціональної та політичної сфер або про етнополітичну царину людського буття. Щодо назви науки і дослідницької концепції, – вона мала бути ширшою. Етнополітологія об'єднує доробок етнічних наук (етнологія, націологія, етнодержавознавство, етнополітика, політична етнологія) і політології.

Етнополітологія не відмінює, не замінює інші етнонауки і етнонапрямки. Навпаки, потребує їхнього подальшого розвитку, живиться їхнім доробком, збагачуючи теоретичними узагальненнями, дослідницькими принципами, термінологічним інструментарієм. Для України важливий розвиток етнонаук і етнонапрямків, бо тут відбуваються різні, суперечливі, протидіючі етнополітичні процеси: 1) етнічний ренесанс, політизація етнічності, зростання етніцизму; 2) поширення національної ідеї, піднесення націоналізму; 3) національно-державне будівництво; 4) становлення правового, демократичного суспільства тощо. Етнополітологія зацікавлена у партнерських відносинах з історією, філософією, соціологією тощо. У етнополітології особливі, «родинні стосунки» з політологією, всіма її напрямками, зокрема, політичною соціологією, політичною психологією, політичним

менеджментом тощо. Політологія – один з «китів» (поряд з етнологією і націологією), на яких тримається етнополітологія. Етнологія і націологія підживлюють етнополітологію знаннями про етнос і націю, політологія – про політику. Інтегруючи і синтезуючи нароби, етнополітологія продукує нові, узагальнені знання про етнополітичну сферу людського буття. Співіснування і співпраця етнополітології, етнічних наук, етнонапрямків та політології, політичних напрямків – свідчення і наслідок об'єктивного світового процесу дезінтеграції й інтеграції наук, оптимального поєднання вузькопрофільного і комплексного міждисциплінарного підходів до вивчення людського буття, зокрема, етнополітичної сфери. Виникнення і становлення етнополітології – об'єктивний і природний процес, обумовлений: 1) переходом людства до якісно нового етапу розвитку – інформаційного суспільства; 2) зростаючим процесом фрагментації й інтеграції людства; 3) нерозривною єдністю і взаємозалежністю етнонаціональної та політичної сфер людського буття. Етнополітологія – наука про політику виживання і самореалізації людини, етнонаціональних спільнот і людства. У етнополітології надзвичайно складна і відповідальна місія. Вона має: 1) сама досліджувати етнополітичну сферу в усій її повноті й суперечливості; 2) інтегрувати знання, здобуті іншими етнонауками і етнонапрямками та синтезувати їх з науковими здобутками політології та інших наукових політичних напрямків; 3) слугувати дослідницькою концепцією; 4) розробляти теоретичні засади, принципи, методи для практичної етнонаціональної політики. Етнополітологія – самостійна, фундаментальна, теоретична, аналітико-синтетична наука і дослідницька концепція. Народження і розвиток етнополітології – своєрідна теоретична революція в суспільствознавстві, викликана революційними потрясіннями і епохальними змінами, що відбулись протягом ХХ ст. і відбуваються сьогодні в житті окремих етнонаціональних спільнот і людства в цілому: зникнення імперій, скорочення кількості багатонаціональних держав, вибух націоналізму, багаторазове збільшення кількості національних держав, етнічний ренесанс, політизація етнічності, піднесення етніцизму, загострення етнополітичних конфліктів тощо. Етнополітологія – наука, затребувана життям, покликана робити всебічне, ґрунтовне дослідження однієї з найбільш важливих і суперечливих, але найдовше ігнорованих, найбільш занедбаних і знехтуваних сфер людського буття. Етнополітологія може допомогти рятуванню людства від самознищення в кривавих етнополітичних конфліктах, етнічних і міждержавних війнах або від нездатності об'єднатись для подолання глобальних проблем і загальної катастрофи.

3. Предмет та об'єкт етнополітології

Засновники етнополітики її предмет та об'єкт пов'язують з частиною суспільної діяльності, яка охоплює взаємодію між етносами та політикою, вплив етнічних спільностей людей на їхню політичну поведінку і політику загалом. Так, М. Паренті під предметом етнополітології розумів аналіз взаємозв'язку етнічної ідентифікації і політичного вибору. Дж. Ротшильд предмет етнополітики визначав як політичний зріз, політичний зміст етнічної діяльності. Головне питання етнополітики, за П. Ван ден Бергом, – взаємовідносини держави з етнічними групами, які ґрунтуються на політичних феноменах етнічної природи або етнічному забарвленні, що мають місце у політичній системі різних країн світу.

4. Основні закономірності етнополітології

Предмет етнополітології, як і інших суспільних наук, фіксується в його «законах» і закономірностях, визначеннях і категоріях. І тут виникає законне питання. А чи існують закони суспільного розвитку взагалі, і етнополітичних процесів, зокрема?

Відповісти на це запитання надзвичайно важко. Сьогодні з цього приводу існують, за нашим аналізом, щонайменше три точки зору. Одна група вчених, головним чином західних, відкидає саму ідею про існування якихось там законів суспільного життя і замість неї висуває т.зв. «теорію хаосу». На думку другої групи вчених, переважно колишніх радянських суспільствознавців, всі процеси суспільно-політичного життя обумовлені діями низки тих чи інших законів, пізнання яких дає можливість впливати на швидкість, характер і напрямок розвитку цих процесів, тобто «творити історію». Нарешті, третя група, а це частина західних та деякі сучасні вітчизняні науковці, не відкидають ідею існування законів суспільного розвитку і наполегливо шукають їх, визнаючи, що поряд з цими законами існують і певні закономірності. Загалом вони не заперечують, але й не абсолютизують дію тих чи інших «законів» і «закономірностей», а тому, як правило, беруть ці терміни в лапки.

Здається, остання точка зору є коректною і більш продуктивною. Але автор займає дещо іншу позицію. Толерантно ставлячись до думки про існування «законів суспільного розвитку» та «теорії хаосу у розвитку суспільних відносин», він тим не менш вважає, що тут можна говорити про існування лише певних закономірностей та/чи тенденцій (trends). Більше того, на нашу думку поряд із цими закономірностями і тенденціями, а подекуди і всупереч їм, діють алогічне, стихійне та ірраціональне, вносячи часам безладдя і навіть хаос в суспільне життя

народів та людства. Це зовсім не означає, що не варто вести пошуки цих закономірностей та/чи тенденцій. Якраз навпаки.

Виявленням «законів», закономірностей і тенденцій – цією надзвичайно важкою і невдячною, але потрібною справою – займались Арістотель, Ж. Боден, Ш. Монтеск'є, Гердер, Гегель, А. Тойнбі та багато інших, їх спільними зусиллями вдалось і, мабуть, ще вдасться виявити чимало «законів», закономірностей і тенденцій суспільного розвитку, в тому числі й в етнополітичній царині.

Найбільший інтерес тут становлять, зокрема, «закон нерівномірного розвитку етносів», який досить вдало використовують у своїх працях англійські вчені Т. Наїрн, І. Уоллерстайн та інші; «залізний закон етнічності», відкритий ще на початку ХХ ст. «батьком» етноконфліктології У. Самнером; тенденція політизації етнічностей, обґрунтована Дж. Ротшильдом; тенденції дезінтеграції колоніальних імперій та суверенізації етнічностей, прізвища відкривачів яких важко встановити тощо. Ці та інші відомі вже «закони», закономірності та тенденції, а також запропоновані автором закономірності «ланцюгової реакції», «циклічного характеру етнополітичного розвитку» та деякі інші ще будуть розглянуті. Схоже, і це мабуть, теж може бути визнано закономірністю, що там, де народи обізнані із науково обґрунтованими закономірностями та/чи тенденціями етнополітичного життя, а уряди і еліти здатні до їх критично-конструктивного врахування, панує етнополітична стабільність, переважають доцентрові тенденції, превалюють інтеграційні процеси як на рівні окремих держав, так і цілих регіонів та континентів (Західна Європа, Північна Америка тощо).

Там же, де народам нав'язані вигадані і штучно створені закони, а правлячі кола бездумно їх дотримуються чи, навпаки, покладаються на власну інтуїцію, етнополітичні протиріччя і конфлікти, які є супутником будь-якого поліетнічного суспільства, перетворюються на міжетнічні та/чи міждержавні війни.

Модуль 2. Етнічні та національні спільноти.

Змістовий модуль 3. Етноси та етнічність.

ТЕМА 4. Розвиток концепцій етносів та етнічності.

Етнічний ренесанс 60-80-х років ХХ ст. викликав великий інтерес західних, а потім і вітчизняних вчених, започаткував гострі дискусії навколо етнічної сфери життя, процесів, що в ній відбуваються, зокрема, їх змісту; сутності й характеру. За свідченням професора соціології Аризонського університету Філіс Мартінеллі, ці дискусії призвели до

«посилення плутанини щодо вживання терміну «етнічний» (ethnics) і похідних від нього термінів «етнічність» (ethnicity), «етнічна група» (ethnic group) та «етнічна ідентичність» (ethnic identity). При цьому найбільш невизначеним виявився найчастіше вживаний на Заході термін «етнічність». На невизначеність цього терміну і заплутаність самої концепції «етнічності» вказував, зокрема, відомий американський вчений Костянтин Симонс-Симонолевич, який головну причину такого становища вбачав у тому, що згадані термін і концепція є «дуже новими». Цю точку зору поділяють також видатний канадський дослідник українського походження Всеволод Ісаїв та багато інших.

Досить дотепно, але водночас і влучно охарактеризував саму етнічність, причину труднощів її дослідження і визначення, один з найбільш авторитетних американських фахівців з цих проблем, Майкл Новак. «Етнічність, – зазначає він, – є комічною реальністю: морально амбівалентною, парадоксальною на практиці, невловимою в теорії».

Ця «плутанина», на думку редактора «Гарвардської енциклопедії американських етнічних груп» Стефана Терстрема, з якою слід погодитись, обумовлена двома обставинами: по-перше, тим, що «етнічність є надзвичайно складним феноменом», а, по-друге, що серед вчених все ще немає консенсусу щодо точного значення терміну «етнічність», його сутності й характеру, а також місця і ролі в суспільно-політичному житті.

Щодо шкіл, то їх можна поділити на дві великі групи: марксистські та немарксистські. Аналіз марксистських шкіл етнічності виходить за рамки даного науково-навчального посібника. Тому обмежимося висновками окремих західних вчених та деякими власними думками.

Більшість західних науковців вважають, що основоположники марксизму впритул наблизились до феномену етнічності, але так і не змогли (чи може не захотіли?) його зрозуміти. Відомий американський дослідник Пер Ван Ден Берг писав в одній із своїх статей: «Найбільша помилка марксизму при підході до етнічності полягає у тому, що він вважає її епіфеноменом і архаїзмом». Дещо пізніше в своїй чудовій монографії «Етнічний феномен» він уточнює: «Марксистки розглядали етнічність як епіфеномен, хибну свідомість, котра маскує класові інтереси, містифікацію правлячого класу з метою запобігти зростанню класової свідомості».

Серед майже півтора десятка немарксистських шкіл етнічності, які для зручності будемо називати «західними», найбільш впливовими є наступні: 1) примордіалістська; 2) інвентціоністська; 3) сервайвелістська; 4) еволюціоністська; 5) асиміляціоністська; 6) інтеграціоністська та інші. Відверто говорячи, в плани автора не входив аналіз теоретичних

розробок цих шкіл та й обсяг посібника не дає такої можливості. Але брак відповідної вітчизняної літератури примушує зробити це хоча б у стислій, конспективній формі.

Почнемо з того, що наприкінці 50-х років у західній антропології намітилась методологічна і теоретична криза. Вона, за висновками автора, полягала у тому, що ця наука виявилась нездатною охопити, всебічно дослідити, адекватно висвітлити і дати прогноз розвитку нових тенденцій в етнічній царині людського буття. Саме тоді починається бурхливий розвиток такої науки як етнологія, зароджується нова наука етнополітологія, з'являються нові напрямки – етносоціологія, етнопсихологія, етнекологія та багато інших. Але і вони певний час не могли дати коректних відповідей на нові проблеми, пов'язані з етнічним ренесансом, політизацією етнічностей тощо.

Характеризуючи такий стан справ, професор кафедри антропології Каліфорнійського університету (Лонг-Біч) Дж. Скотт (молодший) відзначав, що ще недавно теоретики і практики передрікали, що етнічні меншини якоїсь нації будуть зрештою асимільовані або «переплавлені», а етнічні ідентичності будуть замінені на національні ідентичності. Однак замість того, щоб послаблюватись і зникати, етнічність стає більш помітною ніж будь-коли, а традиційна етнічна ідентичність, яка, здавалось, мала б відмирати в умовах боротьби за соціально-економічну і політичну рівність, навпаки посилюється, причому навіть тоді, коли етнічна група домагається домінуючих позицій.

Найбільший інтерес з науково-теоретичної і методологічної точок зору, становлять дві школи: примордіалістська та інвентціоністська.

Назва першої школи походить від англійського слова «примордіальний» (primordial), що можна перекласти як первісний, первозданний, споконвічний тощо. Цей досить вдалий термін у науковий обіг ввів ще 1957 року відомий американський соціолог Едвард Шилз. Майже п'ять років цей термін був незатребуваний або піддавався сумнівам та критиці, що свідчить про певну консервативність мислення і багатьох західних вчених. Але з початку 60-х років, із появою надзвичайно цікавої і корисної статті ще одного американського дослідника Кліффорда Гіртця, термін «примордіальний» і похідні від нього поняття не сходять зі шпальт видань, присвячених етнічним та етнополітичним процесам. За чверть століття, що минула з тих часів, склалась досить чисельна і впливова школа примордіалістів. Найбільш відомими її представниками, окрім згаданих Е.Шилза і К.Гіртця, були і є Г.Айзекс, М.Вебер, Р.Гамбіно, Е.Грिलі, У.Коннор, М.Новак. Е.Смітта багато інших.

Проведений автором аналіз робіт засновників і прихильників цієї школи, дає підстави стверджувати, що вони намагаються довести, що:

1) початковими, вихідними «клітинками», «цеглинками» існуючих етнічностей є «прадавні кровно-родинні спільноти»;

2) етнічні особливості мають «природжений характер» і передаються із покоління у покоління;

3) «етнічні узи є найважливішими за будь-які інші узи» і етнічна ідентичність є головною серед всіх інших ідентичностей;

4) етнічна ідентичність є успадкованою і задовольняє «глибинні природні людські потреби»;

5) і, взагалі, етнічність – це споконвічний, природний, реальний, стабільний і загалом позитивний феномен, в основі якого лежить спільне походження.

Назва другої школи – інвентціоністська – походить від англійських термінів – «to invent, invented, invention», що можна перекласти як вигадувати, вигаданий, уявний, вигадка, уявлення тощо. Інколи цю школу називають також модерністською та/чи ситуаціоністською. Засновниками і найбільш відомими прихильниками цієї школи можна вважати таких вчених, як Б. Андерсон, Ф. Барт, П. Брасс, Е. Геллнер, М. Гехтер, Е. Гобсбаум, Д. Горовиць, Дж. Ротшильд, В. Соллорс та багато інших.

Серед їх основних теоретичних положень варті уваги наступні:

1) етнічність є винайденим, уявним, вигаданим феноменом, оскільки «її члени не можуть бути знайомі особисто чи навіть чути один про одного»;

2) етнічність має мінливий характер, оскільки може і посилюватись, і послаблюватись, і завмирати, і відроджуватись;

3) етнічність має придбаний і ситуаційний характер, оскільки люди можуть, залежно від ситуації, приховувати чи демонструвати свою етнічність, а при потребі й змінювати її;

4) етнічність є чимось похідним від соціального, породженням процесу модернізації, реакцією на процеси глобалізації, універсалізації та стандартизації;

5) етнічна ідентичність є лише однією із багатьох ідентичностей, притаманних людині.

Більше того, для певної частини інвентціоністів, особливо неомарксистського гатунку (Е. Геллнер, Е. Гобсбаум, М. Гехтер та ін.), етнічність – це щось штучне, препароване, підроблене, іронічне, атавістичне, негативне, небезпечне.

Погоджуючись із багатьма положеннями зазначених шкіл, слід зазначити, що жодна з них, взята окремо, не дає повного й всебічного уявлення про сутність і характер етнічності. Обом школам притаманний певний редуціонізм: першій – біологічний, а другій – соціологічний. В дійсності етнічність є більш складним і багатовимірним феноменом. Вона

водночас є і довічною, природною, стабільною і модерною, мінливою, вигаданою. І абсолютно правий був П. Ван Ден Берг, коли підкреслював, що «етнічність є як примордіальною, так і ситуаційною».

Варті згадки, на наш погляд, ще дві школи: сервайвелістська та еволюціоністська. Назва першої школи походить від англійського дієслова – «to survival», тобто виживати. Прихильники цієї школи, до яких належить більшість вже згадуваних примордіалістів, вважають, що етнічності існували, існують і будуть існувати попри всі кризи й потрясіння, через які ще має пройти людство. Вони припускають, що етнічність може набрати інших форм, але вона ніколи не зникне. Представники еволюціоністської школи, серед яких опинилась більша частина інвентціоністів, навпаки вважають, що етнічність є анахронізмом, пережитком минулого, гальмом суспільного розвитку. За їх переконаннями, етнічності з часом зникнуть взагалі, а етнічне походження, мова, символи та інші етнічні ознаки не будуть мати жодного значення.

Західні вчені давно скаржаться на невизначеність категорії «етнічний» і похідних від нього понять. Підтвердження тому – заява, яку зробив відомий італійський соціолог і економіст Вільфредо Парето ще на початку – ХХ століття: «Термін «етнічний» є одним з найбільш туманних термінів, відомих соціології. Ми користуємося ним тільки для того, щоб охарактеризувати стан якогось явища, не заглиблюючись у його сутність».

Сьогодні ті, хто намагається виправити таке становище, як правило, починають із вивчення етимології цього слова. Багато з них відзначають, що слово «етнічний» походить від грецького слова «етнос» (ethnos), що означає «нація» або «раса» і завжди використовувалось для визначення «сторонніх» осіб чи груп (outsiders).

В новітній західній науковій і довідковій літературі є чимало спроб визначити сутність цього терміну. Згідно всесвітньо відомого і найбільш поширеного «Вебстерівського словника», «етнічне - це: (а) те, що стосується спільних фізичних та духовних рис, які мають члени групи, що є наслідком їх спільної спадковості та культурної традиції; (б) те, що має або походить від расових, лінгвістичних чи культурних зв'язків зі специфічною групою (негритянською, ірландською, італійською або іншими етнічними групами)».

Інший всесвітньо відомий «Словник американської спадщини англійської мови» дає таке визначення: «етнічне - це: (1) те, що стосується соціальної групи в середині культурної та соціальної системи, яка домагається або має спеціальний статус на підставі складних, часто варіативних рис включно із релігійними, мовними, спадковими або

фізичними особливостями; (2) в більш широкому розумінні особливості релігійної, расової, національної або культурної групи».

Наведені визначення терміну «етнічне» можна вважати найбільш вдалим і прийнятним. Але слід звернути особливу увагу на те, що взявши на озброєння прикметник «етнічне» від грецького іменника «етнос», англійська мова так і не прийняла самого терміну «етнос». Натомість в англійській мові почали вживатись такі іменники, як «етнічність», «етнічна група», «етнічна ідентичність» тощо. Показовим у цьому відношенні може бути тлумачення терміну «етнічність» на сторінках одного із словників Вєбстера: «Етнічність. Іменник. Етнічна класифікація або приналежність».

Є підстави вважати, що справді наукові дослідження феномену етнічності започаткував ще у другій половині ХІХ століття видатний, але незаслужено призабутий французький історик і філософ Ернест Ренан. Помітний внесок у розробку концепцій етнічності зробив також відомий представник австромарксизму Отто Бауер. І хоча ці вчені аналізували питання історії виникнення і розвитку націй (національностей), їх основні положення й висновки вповні можуть бути віднесені до концепцій етнічності та етнічної групи.

В новітні часи термін «етнічність» у науковий обіг ввів у 1953 році американський дослідник Девід Рісмен. Початок же фундаментальних розробок концепцій етнічності пов'язується з прізвищами двох видатних американських соціологів Натана Глейзера та Денієля Мойнігена, зокрема, з появою у 1963 р. їх відомої роботи «Поза плавильним котлом».

Сьогодні ці концепції є найбільш поширеними у західній науці. При цьому, як слушно зауважує професор Карлтонського університету (Канада) Джон Меньоні, більшість вчених вживає терміни «етнічність», «нація», «етнічна група», «етнічна ідентичність» та інші як синоніми, а відповідні концепції, зокрема, «етнічності» та «етнічної групи» вважає 'концепціями-близнюками'. Прикладом такого підходу може служити визначення етнічності, яке дає Еліс Кешмор, автор і упоряднича поширеного на Заході «Словника расових і етнічних відносин». Термін «етнічність», зазначає вона, «вживається до народу або нації, а також групи людей, які свідомі свого спільного походження та спільних інтересів. Вони намагаються об'єднатись разом для того, щоб підкреслити свою єдність, або спільну ідентичність як засіб виживання». Однією з особливостей етнічності є те, що вона «може бути бажаною або недоречною». Такої ж думки й інший американський дослідник Дж. Уїлсон, який наголошує, що етнічності – це, передусім, «групи за інтересами» (interest groups), тобто групи, об'єднані економічними, екологічними, політичними й іншими інтересами і цілями.

Зрозуміло, що тут йдеться про етнічність у широкому розумінні цього слова, тобто водночас про два хоч і взаємопов'язаних, але різних феномени: 1) саму етнічну спільноту та 2) особливості її існування.

Такий підхід не вдовольняє багатьох західних вчених. Вони намагаються довести необхідність розмежування понять «етнічна група» та «етнічність», розробити окремі відповідні концепції. «Нам треба, – закликав Дж. Меньоні, – розглядати етнічну ідентичність і етнічну групу окремо і таким чином уникати помилки змішування поняття «етнічна група» з існуванням спільного буття, яке її характеризує».

Всі зазначені вище підходи, на нашу думку, мають рацію, а їх застосування буде сприяти розвиткові науки про етнічну сферу людського буття та вдосконаленню етнонаціональної політики. Заради справедливості відзначимо, що тут західна наука досягла величезних успіхів. Про це свідчать розроблені нею концепції етнічності як у широкому, так і вузькому смислі. Про етнічність у широкому розумінні, тобто про етнічні спільноти - мова попереду. Щодо концепцій етнічності у вузькому смислі, то вони заслуговують першочергового і більш глибокого аналізу, оскільки, по-перше, мають величезне значення, а, по-друге, у колишньому СРСР вважались «вигадками буржуазної та буржуазно-націоналістичної пропаганди».

У редакційній статті першого номеру журналу «Етнічність», який почав виходити у Нью-Йорку з 1974 р. було дано визначення етнічності у вузькому смислі, яке і досі залишається одним з найбільш вдалих за своєю глибиною і точністю. «Термін «етнічність», - наголошував журнал, - стосується поєднання багатьох рис або компонентів, що належать до природи будь-якої етнічної групи. Таким чином, етнічність – це сукупність спільних цінностей, вірувань, норм, смаків, самосвідомості, усвідомлення спорідненості в групі, спільної групової пам'яті та лояльності, певних структурних взаємовідносин в середині групи та прагнення до продовження існування».

Суттєво уточнює поняття «етнічність» американський етносоціолог Вернер Соллорс. На його думку, «етнічність» – це не річ, а процес», процес визначення індивідуальної та/чи групової ідентичності, розуміння етнічної приналежності, що замінює видимі, конкретні спільноти і який може мобілізувати людей. Загалом, вважає він, етнічність є не успадкованим від минулого феноменом, а компонентом модернізму, символічною конструкцією, «побудованою на згоді, сучасності та виклику».

Варте уваги й уточнення американського етнополітолога Ричарда Шермергорна про те, що «етнічність – це не абсолютна характерна

особливість, яку має або не має група, а мінлива і надзвичайно чутлива, вразлива суміш певних рис».

Отже, в сучасній західній етнології «етнічність» у вузькому її розумінні розглядається як дивовижний феномен, що стосується, перш за все, специфіки самого буття та особливостей будь-якої етнічної спільноти. На думку автора, цей феномен можна вважати і назвати своєрідною «етнічною аурую».

Досить цікаву і загалом вірну точку зору висловив професор політології Рутгерського університету (США) Ірвін Горовиць. Аналізуючи етнічність, він дійшов висновку, що в політичному аспекті етнічність є вимогою більш широкої участі у процесі прийняття рішень та управління як на рівні окремих регіонів (штатів, провінцій, земель тощо), так і всієї держави. В економічній сфері – етнічність виявляє себе головним чином у захисті власних економічних інтересів, зокрема, у домаганнях більшої винагороди за фізичну працю, (якою займаються переважно представники етнічних груп) за рахунок розумової праці. У сфері культури – етнічність, перш за все, нагадує про себе претензією на право не бути такою як всі, мати можливість формувати, зберігати і розвивати свій власний спосіб життя. Нарешті, в історичному плані повернення до етнічності - це повернення до суспільства первісної ери в американській історії (як і в історії західної цивілізації), до початку дії теорії і практики «плавильного котла», до часів, коли відданість родині, патріархальній шіаді, своїм рідним мовам переважали над проблемами кар'єри чи матеріального достатку. На нашу думку, такі погляди на етнічність, її роль, значення і прояви у житті суспільства заслуговують на увагу, особливо в молодих незалежних державах, а їх врахування – один із шляхів встановлення та /чи зміцнення етнополітичної стабільності.

Останнім часом частина західних вчених почала розглядати етнічність як специфічний прояв, форму або тип націоналізму, називаючи його етнічним націоналізмом. Схвально ставлячись до нового підходу до етнічності, автор вважає його досить дискусійним.

Особливої уваги, з точки зору етнополітології, заслуговують висновки професора університету Ієшива (Ізраїль) Джошуа Фішмена. На його думку, етнічність існує «у формах етнічного відродження, повернення до свого етнічного коріння, етнічної ідентичності та етнічної лояльності». Вона може розглядатись і бути «потенційним джерелом дестабілізації», але водночас і «джерелом стабілізації та рестабілізації» етнополітичної ситуації в країні та/чи регіоні. Етнічність можна використати як «базу мобілізації» і «свідомо маніпулювати так само, як будь-якою іншою силою, яка об'єднує людей, зокрема економічною, релігійною, ідеологічною та політичною силою».

Твердження ізраїльського дослідника, як на автора, є досить коректними, але деякі з них потребують уточнення і роз'яснення. Це стосується, перш за все, концепцій етнічного коріння та етнічної ідентичності, які колишньою радянською наукою не розроблялись взагалі.

ТЕМА 5. Етнос та етнічні групи.

1. Багатоманітність підходів до визначення етносу

Як вже відзначалось, в західній науці термін «етнічність» (у широкому розумінні) використовується як збірне поняття для етнічних спільнот будь-якого гатунку та синонім понять «етнос», «народ», «нація», «національність», «етнічна» та «національна група» тощо. Проте, за багатьма своїми ознаками ці спільноти далеко не однакові. Найбільшою з них є спільнота, за якою в українській та російській мовах утвердилась назва «етнос» та/чи «народ», а в багатьох західноєвропейських мовах – «народ» та/чи «етнічна група».

Наведемо кілька прикладів найбільш типових визначень етносу. Видатний німецький соціолог Макс Вебер писав: «Ми будемо називати «етнічними групами» ті людські групи, які підтримують суб'єктивну віру у своє спільне походження... Не має значення, існують чи не існують реальні кровні зв'язки».

Канадський етносоціолог Деніель Жуто-Лі відзначав, що етнічні групи, тобто етноси, є «сумою всіх тих осіб, які мають спільну етнічність, тобто спільні атрибути» або «даності», зокрема такі, як «біологічна раса та родові зв'язки чи елементи матеріальної культури, способи дій та поведінки».

Відомий західнонімецький вчений Андрій Білінський підкреслював, що «народ – біологічна єдність. З цього можна зробити висновок, що народ – природне, біологічне явище, явище, дане природою. Народ – це не будь-яка група людей, а група, поєднана кровними, біологічними зв'язками».

На думку авторів популярної на Заході колективної монографії «Етнічні конфлікти у сучасному світі», етнічна група або етнос – «це така група, члени якої відрізняються від членів інших груп одним або кількома характерними рисами /раса, мова або релігія/ і звичайно відчують почуття солідарності з іншими членами своєї групи та почуття відмінності від членів інших груп /почуття «ми – вони»/.

Видатний англійський етносоціолог і етнополітолог Ентоні Сміт стверджував, що етнос /тут він вживає французьке слово «ethnie»/ - це спільнота, яка має:

- 1) спільну назву;
- 2) низку міфів про спільне походження;

- 3) певну спільну історичну пам'ять;
- 4) спільну «історичну територію» або батьківщину, або зв'язок з однією із них;
- 5) один або кілька елементів спільної культури - мова, звичаї чи релігія;
- б) «почуття солідарності між членами спільноти».

Звичайно, є чимало інших визначень, але й наведених досить для того, щоб зробити деякі узагальнення. По-перше, при визначенні етносів (етнічних груп) західні вчені користуються майже одним і тим же набором чинників або «індикаторів», головними серед яких є: а) біологічні – раса та/чи спільне походження; б) культурні – мова, релігія, звичаї, традиції; в) історичні – спільність історії, історичної ролі; г) психологічні – родова свідомість, спільні почуття тощо.

По-друге, постійним і головним індикатором визначення етносів є спільне етнічне походження людей, котре вважається не стільки реальним, скільки міфічним. По-третє, і це головне, західні вчені розглядають етнічні групи та/чи етноси як суто етнічні спільноти або, перш за все, як етнічні, а потім вже соціальні спільноти.

У колишній радянській, а подекуди і в сучасній вітчизняній науці все якраз навпаки. Етноси та/чи етнічні групи оголошуються соціальними спільнотами, зокрема «соціальними організаціями», «соціальними одиницями» тощо. У кращому разі вони вважаються етносоціальними спільнотами. Отже, тут в обох випадках увага концентрується на спільному соціальному походженні членів спільноти, їх соціально-класовій приналежності, соціальних зв'язках, класовій свідомості, інтернаціональних почуттях і таке інше.

2. Етнічна група

Проблема визначення поняття «етнічна група» є набагато складнішою, ніж видається на перший погляд. Пояснюється це, по-перше, тим, що термін «етнічна група» дуже часто вживається як синонім термінів «етнічність» та «етнічна ідентичність», «нація», «національна група», «етнічна» та «національна меншина» тощо. По-друге, значна частина західних вчених взагалі не вважає за потрібне займатись питаннями визначень. По-третє, у міжнародному праві терміни «етнічність», «етноси», «етнічна група» та деякі близькі їм відсутні взагалі, замість них вживаються терміни «нація», «народ» та «національна меншина». Проте, це не найкращий підхід, оскільки у багатьох випадках важко або й зовсім не зрозуміло, про що конкретно йдеться. Тим більш, що за кожним із цих термінів стоять Далеко не однакові феномени. Не знати, не враховувати

багатьох їх особливостей при виробленні й втіленні в життя етнонаціональної політики це означає свідомо послаблювати її ефективність або прирікати на невдачі.

Ускладнюється проблема й тим, що при визначенні поняття «етнічна група», колишні радянські вчені зловживали соціологічними категоріями, а західні - психологічними. Останні, зокрема, робили наголос на спільних етнічних почуттях, спільній свідомості, спільній пам'яті тощо. Однак, як зауважує Дж. Меньоні, наявність цих індикаторів «не означає само по собі існування етнічної групи. Це лише сукупність індивідів, яка може перетворитись на групу в тому випадку, якщо буде на ділі діяти як організована спільнота. Недостатньо посилатись на міфічні узи, як на доказ припущеного існування групи».

М. Вебер теж розрізняв гіпотетичну етнічну групу від реальної етнічної групи. На його думку, етнічне походження або «етнічне членство» ще не створює реальної етнічної групи; воно лише створює передумови для формування такої групи. Не заперечуючи подібного підходу до етнічної групи, відзначимо, що тут і далі під цим терміном буде матись на увазі не гіпотетична, а реально існуюча етнічна група, яку за висловом американського соціолога А. Роуза. «можна відчутти, якщо не торкнутись».

Що ж таке «етнічна група» та ще й реальна? Які її характерні ознаки і риси? Чим вона відрізняється від інших етнічних спільнот, зокрема етносу?

Етнічні групи здебільшого характеризуються тими ж самими рисами, що й етнічності (в широкому розумінні) та етноси. Наведемо кілька найбільш типових для західної етнології визначень етнічної групи. «Етнічна група, - стверджує Е.Кешмор, - жодною мірою не є сукупністю людей або частиною населення, а є самосвідомим зібранням людей, об'єднаних або тісно пов'язаних спільним досвідом». Під досвідом тут мається на увазі спільність походження та інтересів.

«Етнічна група, - пише американський етносоціолог та етнополітолог Р. Шермергорн, - це організм у середині більшого суспільства, який має справжнє або уявне спільне походження, пам'ять про спільне історичне минуле і зосередження на одному або кількох символічних елементах культури, визначених як уособлення її національності». Такими символічними елементами можуть бути релігія, мова (діалект), свідомість тощо.

На думку авторів колективної монографії «Соціальне походження націоналістичних рухів», «етнічна група - це соціальна система із незалежною і окремою культурою», яка «розвинулась більш або менш незалежно від інших культурних систем великого суспільства». При

цьому, культура трактується як «форма досвіду, думок, цінностей, знань і відносин». «Культура етнічної групи може відрізнятися від домінуючої культури одним чи кількома характерними рисами, серед яких система національних символів, мова і релігія є найбільш важливими».

Не важко помітити, що головні ознаки й риси, якими характеризуються етнічні групи майже ідентичні тим ознакам і рисам, котрі притаманні їй етносам.

Та найбільш вдале визначення, як на автора, дав відомий американський етнолог Мілтон Іїнгер: «етнічна група - це частина - більш широкого суспільства, члени якої вважають (або інші так вважають по відношенню до них), що спільним для них всіх є їх походження, що вони мають однакові ділянки спільної культури і що, окрім того, вони беруть участь у спільній діяльності». Критеріями визначення етнічної групи за М. Іїнгером, є:

1) решта суспільства вважає дану групу відмінною від інших за певне поєднання таких рис, як мова, релігія, раса, батьківщина предків і пов'язана з нею культура;

2) члени групи також вважають себе відмінними від інших;

3) вони беруть участь у спільній діяльності на засадах їх /реального або міфічного/ спільного походження та спільної культури.⁷⁸

Враховуючи вищеназване, автор пропонує наступне визначення: етнічна група - це частина якогось етносу, котра в силу різних обставин (зміна кордонів, еміграція, депортація тощо) відірвалась від нього, опинилась у «чужій країні» (стала структурним елементом її суспільства) і, перебуваючи в іншому етнічному середовищі, зберігає свої особливості й часто діє як організована спільнота. Слід особливо підкреслити, що етнічні групи - це не просто частини населення якоїсь країни та/чи механічна сума, сукупність носіїв певних етнічних рис і ознак або уламки зарубіжних етносів. На справді вони є, з одного боку, дійовими структурними елементами або підсистемами великих суспільств - країн свого проживання та їх націй, а з іншого - природними частинами свого «рідного», але віддаленого етносу.

Яскравим прикладом тут можуть служити українські етнічні групи У країнах близького і далекого зарубіжжя. За різними підрахунками, поза межами сучасних кордонів України проживають від 11 до 15 млн. українців. Найчисленнішою є східна українська діаспора - від 6.8 до 10 млн. чоловік. У західній діаспорі, ще до початку у 2022 р. російської агресії проти України, проживало від 4 до 5 млн. українців і осіб українського походження.

За твердженням західних вчених, характерною рисою етнонаціональних груп є те, що, по-перше, у країнах свого проживання, вони, як

правило, не мають власної національної державності. По-друге, «вони мають свою історію, але не мають своєї історичності, тобто виявляють себе у сфері культури і не є активними історичними суб'єктами». По-третє, і це слід особливо підкреслити, вони «поводять себе як групи інтересів, вимагаючи справедливого розподілу праці в державному і приватному секторах, кращих шов для отримання освіти та голосу у виробленні зовнішньої політики». І саме ці риси мають бути враховані при розробці й оновленні державної концепції етнонаціональної політики та її впровадженні у життя.

Змістовий модуль 4. Нація як ідейно-політичний феномен.

ТЕМА 6. Нація як форма існування людства.

1. Становлення і розвиток теорій нації

Перш, ніж заглибитись в аналіз західних теорій нації, автор вважає за потрібне спробувати розібратись у понятійно - термінологічному апараті. Це обумовлено багатьма причинами.

По-перше, актуальністю самої національної проблематики, яка буквально не сходить зі сторінок газет і журналів, не стихає у радіо- і телепередачах. Термін «нація» і похідні від нього слова та словосполучення - націобудівництво, національна ідея, національні інтереси, націоналізм, та багато інших - чи не найбільш вживані у сучасному лексиконі багатьох народів планети і, перш за все, посттоталітарних країн.

По-друге, «термінологічним хаосом», який віддавна запанував в етнополітичній науці, на що ще в 1930-х роках звернув увагу відомий український вчений О.Бочковський. Сьогодні навіть фахівцям, не говорячи вже про пересічних громадян, важко пробитись крізь «термінологічні джунглі», які виникли внаслідок підміни слів і понять, їх некоректного та/чи неадекватного застосування. Західні дослідники не раз відзначали, що посилення тенденції використовувати терміни «нація», «держава» та «суспільство», як такі, що взаємно замінюються, «становить серйозну концептуальну проблему».

По-третє, багатозначністю самого терміну «нація». «Слово «нація» означає різні речі для різних народів і в різних мовах», - такого висновку дійшла ще 1939 року спеціальна комісія Британської Академії наук на чолі із видатним вченим Едгаром Карром.

Нарешті, парадоксальністю ситуації, котра склалась із визначенням поняття «нація». З одного боку, багато відомих західних вчених скаржаться, що такого визначення взагалі дати не можливо, а з іншого -

постійно зростає кількість цих визначень та бажаючих їх розробляти. До речі, до останніх з кінця 80-х років приєдналися і колишні радянські суспільствознавці, які до того були позбавлені цих «танталових мук», оскільки існувало дане Сталіним ще 1913 року визначення нації, «вірне для всіх часів і народів» й до того ж таке недоторкане, як «свята корова» у індійців.

Одним із перших, хто відкрито заявив про неможливість дати визначення нації, був відомий теоретик німецької соціал - демократії Карл Каутський. «Нація - писав він ще на початку ХХ ст., - це протей, який вмить вислизає у нас з-під рук, як тільки ми хочемо його схопити, і який продовжує існувати и справляти на нас могутній вплив. Багато пізніше, вже наприкінці 70-х років, професор історії Лондонського університету Гью Сетон-Уотсон, так само скаржився: «Я приходжу до висновку; що не можливо дати жодного наукового визначення але, мабуть, слухних слів професора Техаського університету Пилипа Уайта, який писав: «Легіони авторів визначали націю, але жоден з них ніколи не зробив це задовільно».

Одну з причин такого становища визначила спеціальна комісія Британської Академії наук, про що вже йшлося. На іншу причину ще в 1920-х роках вказував французький етнограф Арнольд Женнер: «Нація настільки складна за формою й змістом і настільки різноманітна в часі й просторі, що ніколи й нікому не вдасться дати визначення, яке не буде заплутаним і незрозумілим».

Справа ускладнюється ще й тим, що підхід західних вчених /не говорячи вже про вітчизняних/ до проблем вивчення нації визначається вимогами, традиціями і специфікою якоїсь однієї, переважно їх власної дисципліни. Це визнають і деякі західні аналітики. Зокрема, Л. Снайдер цілком слушно відзначає, що історики розглядають націю, як населення суверенної держави, котра проживає на визначеній території й має спільний набір думок, почуттів та волі, що передаються протягом історії; політологи цікавляться політикою, суверенітетом та державою, вважаючи за краще залишати розробку теорій нації історикам та соціологам; філософи мають нахил вважати націю «культурним союзом» із спільною історією, мовою, літературою, традиціями, героями та почуттям лояльності; соціологи цікавляться груповою поведінкою нації, вважаючи її «найбільшою і найважливішою спільнотою людського суспільства»; географи зосереджують увагу на значимості для нації території та природного середовища; психологи аналізують поведінку членів нації, досліджують їх психологічні риси, свідомість, емоції, котрі відіграють роль «цементу, що зв'язує націю» тощо. Зрозуміло, що все це породжує безліч різноманітних наукових категорій, визначень і концепцій.

Західні вчені, перш за все, відзначають, що коріння терміну «нація» лежать у латинському дієслові «nasci» - народитись, з якого і виник Іменник «natio», що означав - порода, рід або раса. Тут варто нагадати, що в давні часи люди спочатку згуртовувались за етнічними ознаками, зокрема, спільним походженням та культурою. То були етнічні, а точніше - культурно-родові спільноти. Але вже тоді вони починають Розмежовуватись та об'єднуватись і за політично - територіальними ознаками. Підтвердження тому - виникнення міст-держав у Шумерах та Давній Греції. Шумери, не дивлячись на своє спільне походження та культуру, розкололись на міста-держави, які не тільки співробітничали, а й суперничали та ворогували між собою. Теж саме відбувалось і у давніх греків.¹⁰⁷ Отже, то були політично-територіальні, але «етнічно чисті» спільноти, оскільки належність до них визнавалась виключно за людьми одного походження та/чи культури.

Давні римляни теж об'єднувались у політично-територіальні групи, але на відміну від шумерів і греків, не на моноетнічних, а на поліетнічних засадах. Римляни вітали і запрошували до своєї республіки представників інших етнічних спільнот. Для них головними критеріями тоді були не стільки етнічне походження людини, скільки її «високий соціальний статус» (у всякому разі не раб) та політична лояльність. Коротко кажучи, давня римська єдність і солідарність базувалась не на етнічності, а на громадянстві.

Назву «нація» римляни давали групам «чужинців» або «іноземців», які за своїм статусом були нижчими за них. Досить часто їх також називали «варварами». Щодо іноземних груп «високого статусу», то їм давали назву «gens», тобто «клан» або плем'я. У ті часи слово «нація» вживалось також і в смислі території або місця виробництва якихось товарів і продуктів. Загалом, десь до XII-XIII століття термін «нація» застосовувався переважно до етнічних спільнот.

Проте, вже перші кроки на шляху переходу Західної Європи від аграрного до індустріального суспільства почали вносити певні зміни. Зокрема, все більше підривається і занепадає племінна свідомість, а племінні вожді перетворюються на територіальних правителів. Королі теж стають правителями певної території та всього її населення, а не якоїсь окремої етнічної спільноти. Відповідно змінюється, а точніше розширюється смисл терміну «нація». Не втрачаючи свого етнічного значення, він поступово набуває значення політично-територіального. Термін «нація» починає вживатись до означення: по-перше, місцевості, де народилась людина, а по-друге, певної групи чи організації студентів. Як відомо, середньовічні університети запрошували і приймали у студенти молодих людей із інших країн. Студенти тієї чи іншої країни

об'єднувались в окремі групи, окремо мешкали, харчувались, відпочивали тощо. І саме такі студентські групи й об'єднання називались «націями» (це щось на зразок сучасного терміну «земляцтва»).

Протягом XVI-XVII ст. термін «нація» все більше набуває політичного змісту. Нація все більше ототожнюється із державою, її територією й усім населенням, котре на ній проживає незалежно від етнічного походження, культури, віросповідання тощо.

Пояснюючи причини цієї трансформації, П. Уайт зазначає, що слово «нація» знаходило більше розуміння і підтримки серед народу, ніж слово «державна». Уряд, щоб отримати більшу підтримку в масах, схилити їх краще служити своїй державі й навіть вмирати за неї, сприяв ототожненню і підміні понять «нація» та «державна». Особливу підтримку отримало поняття «нація» після Великої Французької революції. Починаючи з того часу, термін «нація» вже вживається як переважно політична спільнота, а не етнічна і стає синонімом слова «державна».

Проте, тут автор повинен зробити щонайменше чотири зауваження. По-перше, у всіх тогочасних визначеннях нації, хай різною мірою, але завжди були присутні якісь елементи етнічності (у її вузькому розумінні), зокрема, мова, культура, характер, звичаї тощо.

По-друге, термін «нація» у політичному розумінні не сприйняла Німеччина та Східна Європа. Тут все більшого поширення набувало розуміння нації як етнічної спільноти.

По-третє, вже тоді народились і почали поширюватись ідеї про те, що кожна етнічна група має отримати політичну незалежність та/чи створити свою власну державу.

По-четверте, термін «нація» у політичному смислі не прийняли і не могли прийняти т.зв. діаспорні народи, тобто ті, які жили в розсіянні, і перш за все, євреї.

Отже, віддавна існують два основних підходи до нації: 1) як до етнічної спільноти, та 2) як до політичної спільноти, а також біля десятка проміжних підходів, які з часом оформились у відповідні теорії, кожна з яких заслуговує на спеціальний аналіз. Розібратись у всіх тонкощах цих теорій потрібно і тому, що, як відзначав ще наприкінці XIX ст. Е. Ренан, «цілком зрозуміла на перший погляд ідея нації» в дійсності «викликає небезпечні непорозуміння».

2. Типологізація націй

Значний науковий інтерес становлять проблеми класифікації націй. Як відомо, тут існувало, а подекуди й досі існує два основних підходи:

догматичний, тобто формаційно-класовий та критичний, або цивілізаційно-гуманістичний.

Перший підхід було започатковано основоположниками наукового комунізму ще в середині ХІХ ст. Він передбачав розподіл націй на «історичні» та «неісторичні», а також на «революційні» та «контрреволюційні», про що вже йшлося. В багатонаціональних країнах, зокрема у колишньому СРСР, виділявся і такий тип нації як «корінні» або «титульні» нації. Це стосувалось, перш за все, провідних націй, за назвами яких давались назви колишнім союзним республікам – білоруська, грузинська, латиська, українська тощо.

В західній націології віддавна панує критичний підхід до проблем типологізації націй. Тут нації розподіляються за іншими критеріями і, зокрема, засадничими, часовими, територіальними тощо. За засадничим критерієм нації поділяються на кілька груп, головними з яких є політичні та етнічні нації. І хоча про них вже йшлося досить докладно, нагадаємо, що перша - політична нація - охоплює всіх громадян певної держави попри всі їх відмінності, а до другої - етнічної нації - належать представники лише якогось одного етносу.

За часовим критерієм нації розподіляються на «давні тривкі» (old continuous) та «нові» нації. «Давніми» націями вважаються ті з них, які виникли до або в часи Великої Французької революції, як приміром, англійська, французька та інші. «Новими» націями вважаються відповідно ті, які виникли після 1789 року і до того ж на уламках різного роду імперій або в кордонах багатонаціональних держав.

За часовим критерієм нації також поділяються на «вчасні» та «запізнілі». Перші, тобто «вчасні нації», це ті, які народились і сформувались у ХУІІ-ХІХ ст. Решта – то всі «запізнілі» нації, яким ще належить вибороти «місце під сонцем», увійти до цивілізованого співтовариства народів.

Часто західні вчені розрізняють нації й за таким, на нашу думку, вдалим і об'єктивним критерієм, як рівень їх розбудови. У цьому випадку вони розподіляються на «разбудовані» та «недобудовані» нації. До останніх, тобто «недобудованих» націй, можна віднести ті з них, які ще не встигли перетворитись на сучасні класичні, модерні нації. Таких націй ще досить багато. Сьогодні до них, зокрема, належать всі ті нації, які існують на теренах колишніх СФРЮ та СРСР «Недобудованим» націям притаманна ціла низка характерних рис, але головними з них, на наш погляд, є дві. По-перше, «недобудовані» нації, точніше їх еліти, постійно орієнтовані на використання сили влади та/чи сили держави. Звідси - небезпека встановлення тоталітарних режимів. Адже, як свідчить історія ХХ століття, саме «недобудовані» нації ставали розсадниками

тоталітаризму. По-друге, саме в «недобудованих» націях найбільш активно вирує націоналізм, часом перетворюючись на шовінізм, антисемітизм і ксенофобію.

Досить цікаву і загалом слушну типологію націй запропонували відомі західні дослідники Я. Крейсі та В. Вілямські. Всі існуючі у Європі нації вони поділили на три великі групи: 1) «повнаіасштабні нації» (full-scale nations); 2) «державні» або «політичні» нації, 3) «етнічні» нації. До першої групи, тобто «повномасштабних» націй, вчені відносять ті нації, котрі мають і власну державу і власну мову, тобто які є водночас і політичними, і етнічними націями. За підрахунками Я. Крейсі та В. Вілямського на початок 80-х років існувало 23 таких нації. Це, зокрема, грецька, польська, французька та інші нації.

До другої групи, тобто «державних» або «політичних» націй, потрапили ті нації, котрі мають власну державу, але не мають власної окремої мови. Вони мають або мову спільну із іншими етнічними групами, або вважають себе частиною якоїсь великої мовної групи. Таких націй тоді нараховувалось 10 і серед них - австрійська, швейцарська та інші.

Нарешті, третю групу націй, тобто «етнічних», становлять ті нації, котрі мають власну мову; але не мають власної держави. Подібних націй в ті роки нараховувалось 24, і зокрема, баски, бретонці, каталонці, курди, уельські тощо. Показово, що в перших двох випадках федеративний статус нації, тобто її перебування у складі якоїсь федеративної держави, прирівнювався до статусу нації, яка має власну державу. Натомість нації, які мали статус автономії, не вважались націями із власною державою чи державністю.

Слід нагадати, що подібну типологізацію ще в 20-х роках запропонував талановитий, але дещо призабутий французький вчений Марсель Блок. Особливий інтерес, на наш погляд, становить його ідея «завершеної» або «досконалої» нації (complete nation), що була викладена у великій і надзвичайно цікавій статті під назвою «Нація». До «завершених» або «досконалих» націй він зараховував ті нації, які були достатньо інтегровані й цивілізовані, мали центральну демократичну владу і суверенітет, мову та національний характер, який відрізняв їх від інших подібних утворень. Проте, досконала нація могла мати і кілька мов, як, приміром, швейцарська.

Зрозуміло, що в 20-х роках націй такого типу було не так вже й багато. Але сьогодні їх кількість значно зросла. Тому типологізація націй, запропонована М. Моссом і дещо модифікована Я. Крейсі та В. Вілямські, стає дедалі актуальнішою.

За територіальною ознакою нації поділяються на «територіальні», тобто ті, які мають власну територію (їх абсолютна більшість) і «безтериторіальні». Прикладом останніх до 1948 року, тобто до створення держави Ізраїль, вважались євреї, а сьогодні залишились, мабуть, лише цигани. «Територіальні» нації в свою чергу поділяються на: 1) «єдині» нації, які проживають на єдиній території, в єдиній державі; 2) «розколоті» або «розділені» нації.

Під останніми маються на увазі ті нації, які в силу різних обставин були розірвані на дві й більше частин і перебували у складі різних держав. Історичними прикладами тут можуть служити в'єтнамська, німецька, польська, українська та деякі інші нації. Сьогодні розколотими лишаються поки що китайська і корейська нації, що, на нашу думку, слід вважати неприродним явищем.

Деякі західні вчені, зокрема Г.Сетон-Уотсон, цілком слушно виділяють також т.зв. «діаспорний тип націй». Такими, на їх думку, можна вважати ті нації, значна частина яких перебуває за межами власних країн. Хрестоматійним прикладом тут вважаються вірмени, греки, китайці, євреї тощо.

Останнім часом під впливом інтеграційних процесів у Західній Європі деякі західні вчені, як, приміром, німецький дослідник О. Мольден, висувають, на наш погляд, досить цікаву і дискусійну ідею про появу націй нового типу, а саме т.зв. «мультинаціональних» націй. Йдеться, зокрема, про народження «мультинаціональної європейської нації, яка об'єднає низку націй, народів і громадян тих країн, котрі входять до Європейського Співтовариства.

На завершення слід відзначити, по-перше, що кількість «розколотих» націй поступово скорочується. По-друге, зростає і, очевидно, дедалі зростатиме кількість «досконалих» та «діаспорних» націй. По-третє, не виключено, що в майбутньому дійсно можуть народитись «мультинаціональні» нації, зокрема, європейська, північноамериканська, латиноамериканська та ін.

Модуль 3. Етнонаціональні спільноти в системі політичних відносин.

Змістовий модуль 5. Етноси та нації в сучасних процесах політичного розвитку.

ТЕМА 7. Етнонаціональні спільноти в системі соціально-політичних відносин.

1. Процеси етнічного розмежування та згуртування

Етнічна сфера людського життя характеризується відомим в астрономії терміном «пульсуючий Всесвіт». У своєрідному Всесвіті «пульсація» відбувається у двох напрямках: з одного боку – процеси роз'єднання (дезінтеграції), з іншого – об'єднання (інтеграції) етнічностей, націй і держав. Існують два аспекти, два зрізи етносоціальної і етнополітичної історії людства. Але характер етнічних процесів більш складний і різноманітний. Етнічне життя набагато складніше й багатоманітніше, не двовимірне – роз'єднання і об'єднання етнічних спільнот, щонайменше – чотирьохвимірне: поряд з двома зазначеними процесами йдуть процеси етнічного розмежування (етнічної диференціації) та етнічного згуртування (етнічної солідаризації). Про процеси, їхній об'єктивний характер і величезну значимість свідчить факт, що ще у давні часи людина почала помічати свою схожість з одними і несхожість з іншими людьми за походженням, мовою, звичаями, традиціями, способом життя тощо. Водночас людина, з одного боку, ототожнювала себе з собі подібними та/чи її ототожнювали з її подібними, з іншого – відмежовувались та/чи її відмежовували від несхожих на неї. Так зароджувались процеси етнічного розмежування (диференціації) і етнічного ототожнення (солідаризації, згуртування). Американський дослідник Уільям Самнер розробив і ввів у науковий обіг поняття «ми-група» (we-group) і «вони-група» (they-group) або «інші групи» (other groups). Риси і особливості процесів етнічного розмежування і етнічного згуртування:

1. Універсальний характер: процеси відбувались і відбуваються в усі часи, серед усіх народів і на всіх континентах, відбуватимуться доти, доки існуватиме людство у його сучасному розумінні.

2. Процеси суперечливі, але взаємопов'язані й взаємозалежні, збігаються у часі й просторі, у масштабах і швидкості. Процеси – парні категорії, становлять єдиний нерозривний процес: один процес не може відбуватися без іншого.

3. Процеси мають природний, об'єктивний характер. Як вся етнічна сфера буття, найбільш вразливі й чутливі на впливи внутрішніх і

сторонніх політичних сил. Процеси не ведуть безпосередньо до етнічного роз'єднання або етнічного об'єднання, лише готують ґрунт, створюють сприятливі умови для роз'єднавчих або об'єднавчих процесів. Підтвердження – процеси етнічного відродження (етнічного ренесансу), що сьогодні відбуваються в усіх поліетнічних країнах.

2. Процеси етнічного роз'єднання

Процеси етнічного роз'єднання починаються з етнічної ідентифікації (встановлення свого етнічного походження), що призводить до пошуків свого етнічного коріння. Це сприяє накопиченню етнічного знання, відомостей про історичну долю свого етносу, його видатних героїв, реальні й міфічні події в його житті тощо. Цей процес західні вчені називають «рухом повернення до етнічної історії». Подальший хід подій залежатиме від багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників і з однаковим успіхом може розвиватись у напрямі етнічного розподілу (дезінтеграції) і у напрямі етнічного об'єднання (інтеграції). Все залежатиме від характеру і спрямування етнонаціональної політики, яку проводить поліетнічна держава. Головне – зрозуміти, що пошуки етнічної ідентичності й намагання зберегти свою етнічну самобутність – процес об'єктивний, що вимагає глибокої поваги, розуміння і підтримки, і який буде посилюватись у майбутньому. Паралельно з етнодиференціюючим процесом йде процес згуртування й об'єднання етносів, звідси – невідворотність конфлікту зазначених тенденцій, що є однією з рушійних сил суспільного розвитку, закономірності якого слід вивчати і використовувати при визначенні й проведенні етнонаціональної політики. Етнороз'єднавчі та етнооб'єднавчі процеси завжди відігравали й відіграють важливу роль в долі етносів і людства. Етнічне роз'єднання або етнічний розподіл (етнічна дезінтеграція) – процес, коли від попередньої етнічної спільноти відокремлюється, точніше відпарошується інша спільнота, або коли перша поділяється на дві й більше частини, кожна з яких стає окремою самостійною етнічною спільнотою.

3. Основні типи етнооб'єднавчих процесів

У західній етнології і етносоціології етнічні об'єднавчі процеси поділяють на типи: 1) етнічна консолідація; 2) етнічна асиміляція; 3) етнічна інтеграція. Кожен з процесів має підтипи. Етнічна консолідація (з лат. «consolidation» - об'єднання, згуртування, зміцнення): 1) внутрішньоетнічна і 2) міжетнічна консолідація. Внутрішньоетнічна консолідація – процеси внутрішнього зміцнення і збільшення великого етносу завдяки поступовому зникненню культурно-мовних і побутових відмінностей між субетносами та/чи етнографічними групами, зростанню

загальноетнічної свідомості. У середовищі французів нівелюються групи французької етнонації: бургундці, гасконці, провансальці та ін.; у італійців – калабрійці, ломбардійці, сіцилійці та ін.; в українців – бойки, лемки, гуцули тощо. Міжетнічна консолідація – процеси об'єднання кількох споріднених етнічних спільнот в одну, нову, більш велику спільноту. Сьогодні подібні процеси відбуваються переважно у країнах Африки і Південно-Східної Азії, де раніше гальмувались колоніальною владою. Масштаби, швидкість і глибина процесів етнічної консолідації не однакові, що обумовлено багатьма факторами – історичними, геополітичними, соціально-економічними, культурно-мовними тощо.

4. Процеси етнічної і мовної асиміляції та акультурації

Найбільш відомий процес етнооб'єднавчого характеру – етнічна асиміляція (з лат. «*assimilatio*» - уподібнення) – процес розчинення самостійного етносу, його частин (уламків) та/чи окремих його представників у середовищі іншого, як правило, більшого етносу або етнонації. Асиміляція – повільний і тривалий процес, який може відбуватись протягом життя кількох – 2-5 – поколінь. Це однобічний процес, який має завершуватись повною або майже повною втратою етнічною меншиною своїх споконвічних етнічних особливостей (мови, культури, традицій, способу життя та ін.), прийняттям особливостей домінуючого етносу. У західній науці синонім асиміляції – деетнізація. Вагомий внесок у розвиток теорії асиміляції зробив американський антрополог Луїс Вірт, подальший розвиток теорія отримала у працях американського дослідника Мілтона Гордона. У роботі «Асиміляція в американському житті» М. Гордон розділив етнічну асиміляцію на культурну асиміляцію (аккультурацію) і структурну асиміляцію. За М.Гордоном, акультурація – процес змін в етнокультурних цінностях, звичаях і традиціях етнічної меншини, структурна асиміляція – процес змін у взаємовідносинах членів етнічної меншини з навколишнім середовищем, зокрема послаблення спілкування з членами своєї групи і посилення спілкування з членами інших етнічних груп. Структурна асиміляція відіграє провідну роль в остаточному завершенні етнічної асиміляції. Показово, що з того часу термін «асиміляція» вживається замість терміну «аккультурація» і навпаки. У західних виданнях довідково-енциклопедичного характеру терміни подаються як синоніми і тлумачаться однаково: «Асиміляція, акультурація – процес, у ході якого меншина етнічна група сприймає цінності та зразки поведінки групи, яка є домінуючою у суспільстві». Існують інші точки зору, згідно з якими акультурація – окремий етап (процес), який відрізняється від асиміляції тим, що стосується лише однієї з багатьох сфер міжетнічних відносин –

культури, і несе в собі елементи певного взаємного впливу і взаємозбагачення. Західні вчені все частіше розглядають асиміляційні і, взагалі, етнооб'єднавчі процеси у порівнянні з етнороз'єднавчими і етнодиференціюючими процесами. Такий підхід – коректний і конструктивний, дає можливість поглянути на них як на протилежні, але взаємозалежні і взаємообумовлені процеси. Взаємозв'язок охарактеризував етносоціолог Гарольд Абрамсон, наголосивши, що вони нагадують «склянку води, яка є або наполовину повною, або наполовину порожньою». Поряд з акультурацією важливий чи навіть окремий тип етнічної асиміляції – мовна асиміляція – процес втрати рідної мови і перехід на мову іншої етнічної групи. Мовна асиміляція – дуже повільний, за темпом, процес. За твердженням К.Дойча, протягом року можуть асимілюватись у середньому всього біля 0,1% етнічної спільноти. Навіть в умовах прискореної модернізації цей процес може охопити не більш 0,5% членів етнічної групи.

5. Процес етнічної інтеграції

Процес об'єднавчого характеру – міжетнічна інтеграція (з лат. «integratio» - зближення, об'єднання) – процес взаємовідносин і взаємодій між різними етнонаціональними спільнотами багатонаціональної та/чи поліетнічної держави, внаслідок якого спільноти зближуються і об'єднуються, формуючи політичну націю, виробляючи почуття спільного громадянства, державного патріотизму, але не втрачаючи етнічних властивостей, етнічної свідомості, не перестаючи бути самими собою. Процес міжетнічної інтеграції: 1) стосується не окремих осіб, а груп людей; 2) відбувається на рівноправній основі; 3) веде не до виникнення нової суперетнічної чи міжетнічної спільноти, а до формування політичної нації. Процеси міжетнічної інтеграції розвивались і розвиваються у правових демократичних державах (США, Канада, Швейцарія та ін.). Мають місце в країнах, що розвиваються; у посттоталітарних державах, де йдуть процеси формування політичних націй. Представники політичних націй мають спільну «нейтральну» назву (американці, канадці, росіяни, швейцарці тощо). В Україні така назва – «українці», але слід враховувати, що вона співпадає з назвою домінуючої етнонації і деякі етнічні групи не охоче це сприймають.

Етнічні процеси: 1) рідко відбуваються у чистому вигляді; 2) тісно пов'язані між собою; 3) зазнають впливів і впливають на всі соціальні процеси, зокрема, глобалізації та модернізації; 4) передують, супроводжують чи йдуть слідом за процесами етнічного ренесансу і політизації етнічностей; 5) діють протягом всієї історії людської цивілізації; 6) відбивають головні взаємообумовлені й взаємозалежні

тенденції: етнічного розмежування й етнічного згуртування та етнічного роз'єднання й етнічного об'єднання.

Знання сутності й характеру етнічних процесів, причин й наслідків їхнього посилення і послаблення може допомогти у вирішенні проблем прогнозування та прийняття рішень, спрямованих на досягнення і збереження етнополітичної стабільності в окремих країнах і світі.

ТЕМА 8. Суспільно-політичні та етнонаціональні процеси в сучасному світі.

1. Етнічний ренесанс та різноманітність підходів до його дослідження

Наприкінці ХІХ ст. утверджувалась думка, що в міру того, як людство буде просуватись від традиційного до індустріального і особливо постіндустріального суспільства етнічні особливості й відмінності будуть поступово зникати, етнічні групи асимілюватись, твердження про спільне етнічне походження визнають міфами і передадуть «до музею людської пам'яті». Сподівання покладались на вплив процесів глобалізації і модернізації. У другій половині ХХ ст. світ став більш об'єднаним, держави і народи – більш взаємозалежні, мрії й сподівання – примарні і далекі від реалізації. Замість того, щоб послаблюватись і зникати, етнічність, зокрема, етнічні почуття, зв'язки, лояльність стали більш помітними і глибоко укоріненими, ніж будь-коли раніше, причому навіть тоді, коли етнічні спільноти добиваються домінуючих позицій. На початку 70-х рр. ХХ ст. Д.Белл, Н.Глейзер, Д.Мойніген, Е.Сміт та ін. західні вчені назвали тенденцію світового розвитку – «етнічне відродження» («етнічний ренесанс»). Західний етносоціолог і етнополітолог Ентоні Сміт дав визначення процесу: «Етнічний ренесанс – спроби віднайти й зберегти своє етнічне минуле і водночас трансформувати його у дещо сучасне, побудувати новий тип життя на стародавніх підвалинах, створити нову людину, сформувати нове суспільство через відродження старої етнічної ідентичності та зберегти кільця у ланцюгу поколінь». Йдеться про відродження оновленої етнічності. Професор Сіракузького університету (США) Майкл Новак тлумачить: «Нова етнічність відрізняється від старої етнічності тим, що вона не є племінною, а є голодом на моральний образ, на власну автентичність, на можливість бути собою і не бути такими, як всі інші». Англійський історик Арнольд Тойнбі назвав етнічний ренесанс «гріхом дружини Лота», маючи на увазі намагання етнічностей шукати ідеал у минулому, що заважає вірно оцінювати перспективи на майбутнє.

Етнічний ренесанс (О.Картунов) – процес відродження етнічних почуттів, накопичення етнічного знання, посилення індивідуальної й групової етнічної самосвідомості та зростання етнічної солідарності. Його сутність – пошуки свого етнічного коріння, відродження свого етнічного «Я» і «Ми», утвердження і оновлення своєї етнічної особливості й своєрідності. Вчені позитивно оцінюють етнічні особливості й процес їхнього відродження. Етнічні відмінності, зауважує американський етносоціолог У.Маккреді «вже самі по собі є благом». М.Новак висловлює занепокоєння тим, що «Америка без міцної етнічної ідентичності перетвориться на однорідний, позбавлений смаку, суп». Загальне ставлення західних науковців до етнічного ренесансу охарактеризував професор соціології й антропології Оберлінського коледжу (США) Мілтон Йінгер: «Більшість дослідників етнічності аплодує її сучасному відродженню та/чи посиленню». В західній етнології є протилежна точка зору американських вчених (Гарольд Айзекс, Стефен Стейнберг, Артур Шлезінгер та ін.). Г. Айзекс вбачає в етнічному ренесансі повернення до «трайбалізму» і «племінних ідолів», вважає його «іронічним, хворобливим і небезпечним парадоксом». А. Шлезінгер виступає проти створення «культу етнічності», засуджує етнічний ренесанс, вважаючи «злісним, бруталним трайбалізмом», що «все глибше вбиває клин між расами, веде до відособлення й геттоізації», «призводить до сепаратизму» тощо. Істина – посередині. Етнічний ренесанс – реально існуючий феномен, який суттєво впливає і буде впливати на етнополітичну ситуацію у багатонаціональних та/чи поліетнічних державах, заслуговуючи на спеціальне, ґрунтовне, об'єктивне вивчення.

2. Основні риси етнічного ренесансу

Етнічний ренесанс має світовий, глобальний характер. «Починаючи з Другої світової війни світ став свідком дивовижного розквіту етнічних почуттів і націоналістичних домагань», - відзначає Е.Сміт. «Етнічне піднесення в Америці, - вторить йому А.Шлезінгер, - далеке від унікальності, воно є складовою всесвітньої лихоманки». Ці теоретичні висновки підтверджуються практикою. Немає поліетнічної країни, в якій протягом останніх років не відбувався етнічний ренесанс. Закономірності етнічного відродження: 1. Процес – не випадкове явище. 2. Етнічний ренесанс має закономірності й суперечливий характер. З одного боку, сприяє відродженню, збереженню, розвитку духовних і культурних надбань етнічностей (мови, культури, способу життя, звичаїв, традицій і т. ін.), що збагачує етнічність і людство в цілому, перешкоджає його уніфікації й стандартизації. З іншого боку, призводить до подальшого розмежування, фрагментації людства, створює сприятливий ґрунт для

виникнення нових протиріч, конфліктів, зародження потенційних сепаратистських тенденцій тощо. Суперечливий характер етнічного ренесансу призводить до неоднозначних, протилежних його оцінок. 3. Етнічний ренесанс є революційним, під час процесу відбуваються величезні якісні зрушення у свідомості, поведінці, взаємовідносинах окремих індивідів і великих груп людей.

Етнічний ренесанс – своєрідна етнічна революція, яка: 1) приходить на зміну етнічній еволюції; 2) провісник, пролог, супутник етнополітичної революції. Ідея про переростання етнічної еволюції в етнічну і етнополітичну революції – гіпотеза українського вченого О. Картунова, що може бути підтверджена або спростована майбутніми дослідженнями. 4. Етнічний ренесанс є циклічним. Одним з перших ідею про «історичні цикли зростання етнічної свідомості» висловив Е. Сміт. Але ні він, ні його однодумці далі констатації факту не пішли. Складною і відповідальною є проблема. Етнічне відродження будь-якої етнічної чи національної спільноти, домінуючої і підлеглої, неодмінно веде до етнічного ренесансу інших етнонаціональних спільнот не лише своєї, а й інших країн. Це – важлива закономірність, яка характеризує етнічне відродження як ланцюгову реакцію етнічного ренесансу. Підтвердження – процес етнорасового ренесансу в США у 60-х рр. ХХ ст., який започаткували негритянське населення і єврейська спільнота. Це сталося під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. У першому випадку – національно-визвольна боротьба в Африці, активна діяльність радикальних негритянських організацій США, в другому – етнічний ренесанс серед євреїв Ізраїлю, що вибухнув під час арабо-ізраїльської війни 1967 р. З часом процес етнічного ренесансу поширився на «чиканос» (іспаномовних громадян), інші американські етнічні групи, етнонаціональні спільноти Західної Європи. З кінця 70-х рр. ХХ ст. процес етнічного ренесансу перекинувся на країни Східної Європи, з середини 80-х рр. ХХ ст. – на СРСР. Першими у ланцюгові опинились латиська, литовська, естонська етнонації, потім етнічний ренесанс охопив інші етнонації (за радянською термінологією – «корінні нації»), включно з українською. Сподівання науковців і політичних діячів посттоталітарних країн на те, що етнічний ренесанс зупинить ходу, виявились безпідставними. Процес швидко охопив інші національні й етнічні групи, торкнувшись багатьох етнографічних спільнот. Етнічний ренесанс є ланцюговим: розпочавшись серед певної етнонаціональної спільноти, він буде посилюватись і поширюватись доти, доки не охопить всіх їх без винятку. Етнічний ренесанс водночас – процес об'єднання, диференціації, роз'єднання. З одного боку, він сприяє відродженню індивідуальної і групової етнічної

самосвідомості, згуртуванню і об'єднанню представників одного етносу, з іншого – індивідуальному і груповому розмежуванню і відособленню.

3. Загальні причини етнічного ренесансу

Етнічний ренесанс обумовлений об'єктивними і суб'єктивними, загальними і специфічними причинами. Причини загального характеру (ті, які діють на всій планеті): світові й громадянські війни, соціальні революції й міжетнічні конфлікти, які пробуджують і підносять індивідуальну і групову етнічну самосвідомість, призводять до вибуху націоналізму і етніцизму. Процес етнічного ренесансу різко посилюється при розпаді імперій, народженні нових держав, формуванні нових націй. Впливають на етнічний ренесанс процеси глобалізації й модернізації, поширення «масової культури», уніфікації й стандартизації всіх сфер людського життя, що їх супроводжують. Співробітник Центру регіональних досліджень Манільського університету (Монреаль, Канада) Ральф Премдас стверджує, що модернізація сприяє більш тісному об'єднанню етнонаціональної спільноти. Але зміни, які приносить з собою модернізація, по-різному впливають на різні етнонаціональні спільноти, ставлячи одні з них у вигідне, інші – у невигідне становище. Нерівномірність впливу модернізації стимулює почуття загрози і відносних втрат, які посилено мусуються засобами масової інформації, швидкому розвитку яких сприяє знов-таки модернізація. Відмінності у розвитку породжують заздрість, сіють страх перед наступом внутрішнього колоніалізму, підсилюють побоювання експлуатації й дискримінації, що призводить до зростання етнічної свідомості. В таких умовах, уточнює редактор «Журналу американської етнічної історії» Рональд Бейор, виникає «небезпека існуванню етнічної групи», посилюється «її незахищеність у великому суспільстві». Все це, наголошує Г. Айзекс, призводить до того, що багато представників етнічної групи «починають думати, що єдина й справжня їхня безпека, врешті-решт, у тісному колі своїх племінних родичів». Етнічному відродженню сприяє посилення соціальної й територіальної мобільності населення країн і континентів, торговельно-економічних, культурних, туристичних зв'язків. Це дає змогу людині ознайомитись з іншими культурами, звичаями, способом життя, побачити їхні відмінності від власних матеріальних і духовних цінностей, викликає бажання зберігати і примножувати останні тощо. Слід відзначити вплив засобів масової інформації на процес етнічного відродження: їхній розвиток, особливо радіо і телебачення, сприяють поширенню етнічних знань, піднесенню індивідуальної й групової етнічної самосвідомості й посиленню етнічної солідарності не лише у межах держави, а і на світовому рівні. Серед загальних причин етнічного

ренесансу – етнонаціональна політика багатонаціональних і поліетнічних держав. Будь-яка політика – демократична і антидемократична – веде до етнічного відродження, але з різними кінцевими наслідками. Політика «злиття націй» у СРСР (30-ті – середина 80-х рр. XX ст.) та політика «плавильного котла» у США (кінець XIX – перша чверть XX ст.), що були спрямовані на асиміляцію етнорасових і етнонаціональних спільнот, вели до етнічного ренесансу, але водночас загострювали етнорасові й етнонаціональні конфлікти, погіршували етнополітичну ситуацію. Сприяє етнічному відродженню політика «етнічного плюралізму» (нині в США – підтримка етнічних груп), але, на відміну від попередньої політики, вона призводить до пом'якшення етнорасових конфліктів, зміцнення етнополітичної стабільності. Закономірність – незалежність етнічного ренесансу від бажань, намірів правлячих кіл і відносна залежність від етнонаціональної політики – свідчення його природного і об'єктивного характеру. Зазначені фактори є універсальними, діють у всьому світі. Значний вплив на етнічну свідомість і розвиток етнічних процесів справляють специфічні причини, зумовлені особливостями внутрішнього життя певної країни. Одна з специфічних причин етнічного відродження у США (як і в інших країнах) – зростання добробуту і життєвого рівня американського народу. Це дало змогу представникам етнічних груп переключитися з проблем боротьби за «хліб насущний» на питання з'ясування свого етнічного походження, відродження і збереження мови, культури, звичаїв тощо. Велику роль в етнічному ренесансі у США, на Заході відіграли послаблення і занепад класової свідомості населення. Вакуум, який утворився, був заповнений зростаючою індивідуальною і груповою етнічною свідомістю (рух за громадянські права, боротьба проти расової дискримінації й антисемітизму, інші специфічні причини, які привели до етнічного ренесансу у США і у західних країнах).

6. Політизація етнічності: зміст і етапи

Термін «політизація етнічності» з'явився наприкінці 80-х рр. XX ст. Процес розглядали Дж.Ротшильд («Етнополітика: концептуальні рамки»), Д.Белл, В.Ісаїв, Дж.Келлас, У.Ньюмен, У.Петерсен тощо. Політизувати етнічність (Дж.Ротшильд): 1) переконувати людей, що «політика є корисною справою для здоров'я їхніх культурних цінностей»; 2) «стимулювати їхню зацікавленість і стурбованість цим зв'язком»; 3) «мобілізувати їх, тобто перетворити на самосвідомі етнічні групи»; 4) спираючись на ці усвідомлення, стурбованість і групову свідомість, спрямовувати їхню поведінку на діяльність на політичній арені». Дж.Ротшильд підкреслює: «Така політизація етнічності в кінцевому

підсумку може прискорити, загальмувати або взагалі зупинити політичну інтеграцію держав, може легітимізувати або делегітимізувати їхні політичні системи та стабілізувати або підірвати їхні режими й уряди. Але у зв'язку з тим, що вона завжди виводить нових акторів на політичну арену і часто впроваджує нові зразки участі, її первинний поштовх спрямований на те, щоб підірвати і ліквідувати встановлені інститути та процеси». Політизація перетворює особисті пошуки людиною місця і ролі (призначення) на групові вимоги поваги і влади, водночас вказуючи напрямки виходу психологічно-культурної енергії етнічних спільнот. Політизація етнічності – процес набуття етнічною спільнотою політичної свідомості, мобілізації спільноти на досягнення цілей, виходу на арену політичного життя і боротьби за право на участь у прийнятті політичних рішень і контролі за їхнім виконанням; процес виходу етнічних спільнот на політичну арену, перетворення їх на суб'єкти історії. Політизація етнічності – продовження процесу етнічного ренесансу на якісно іншому, більш високому рівні; четвертий (політичний) вимір етнічного ренесансу (крім символічного, культурного, структурного). Термін «етнополітичний ренесанс» узагальнює процеси етнічного ренесансу і політизації етнічності.

Етнополітичний ренесанс – процес відродження індивідуальної (групової) етнічної самосвідомості, піднесення політичної свідомості етнічних груп, їхній вихід на арену політичного життя, перетворення з об'єктів на суб'єкти історії. Етапи процесу політизації етнічності: 1. Набуття політичної свідомості. Етнічна спільнота, перш за все, еліта, набуває політичної свідомості; внаслідок синтезу з етнічною самосвідомістю виникає етнополітична свідомість – усвідомлення належності до етнічної спільноти, її місця, ролі й призначення в етнонаціональній структурі у політичній системі суспільства, у світі, розуміння етнополітичних процесів і відносин, здатність приймати адекватні етнополітичні рішення, готовність шукати поліваріантні, компромісні шляхи їхньої реалізації). 2. Політична мобілізація етнічності – перетворення етнічностей з психологічного, культурного, соціального чинника на політичну силу з метою зміни (зміцнення) систем структурної нерівності між етнічними спільнотами. Велику роль відіграє етнічна еліта - «політичні антрепренери» (Дж. Ротшильд). 3. Вихід на політичну арену. Політизована і мобілізована етнічність заявляє про цілі й наміри, починаючи діяти у напрямку їхньої реалізації.

ТЕМА 9. Процеси національно-державного будівництва та етнополітичної регіоналізації.

1. Головні умови народження націй

При яких же умовах народи можуть перетворюватись на нації ?
Головними з них західні і вітчизняні вчені вважають наступні:

- 1) перехід спільноти від «традиційного», «аграрного» суспільства до «індустріального»;
- 2) посилення процесів глобалізації та модернізації;
- 3) спільна територія;
- 4) поглиблення розподілу праці та зміцнення ринкових відносин;
- 5) широко розгалужена система масових комунікацій;
- 6) певний рівень цивілізованості, критеріями якої вважаються наявність літературної мови, урбанізації та структурованого уряду;
- 7) творення відкритого, правового, демократичного суспільства;
- 8) забезпечення рівних прав і обов'язків громадян;
- 9) розвиток масової освіти;
- 10) зростання еліти, зокрема творчої інтелігенції;
- 11) етнічний ренесанс та політизація етнічності;
- 12) піднесення націоналізму і послаблення етніцизму;
- 13) зростання волі до спільного життя;
- 14) поширення спільної культури, мови і самосвідомості;
- 15) готовність прийняти спільну назву тощо.

Важливе значення для зародження і розвитку націй мають й інші чинники, зокрема, геополітичне становище, зовнішнє оточення, війни та ін.

За висновком багатьох західних вчених, не менш важливу роль у процесі націобудівництва відіграє те, що можна назвати «презумпцією рівності статусу і можливостей», тобто забезпечення рівних прав й можливостей та покладання однакових обов'язків на всіх членів спільноти незалежно від будь-яких обставин. Досить чітко цю закономірність виклав вже згадуваний Е.Геллнер: «Звичайна група людей /скажімо, мешканців певної території, носіїв певної мови/ стає нацією, якщо і коли члени цієї групи твердо визнають певні права й обов'язки щодо один одного в силу свого членства. Саме взаємне визнання такого товариства і перетворює їх на націю». Ця закономірність, на наш погляд, має привернути особливу увагу і теоретиків, і практиків націобудівництва взагалі, і в посттоталітарних країнах, зокрема. Бо її ігнорування перетворює процес будівництва нації на свою протилежність, тобто на руйнування нації, що так яскраво і переконливо довів ще на початку 70-х років У. Коннор в

своїй широко відомій на Заході статті «Націобудівництво чи націоруйнування?»»

2. Класифікація націотворчих процесів

Варто враховувати, що західні дослідники вживають різні терміни і по-різному зображують процес виникнення націй. Історики люблять термін «зростання націй» (growth of nations). Вони вважають, що нації, подібно до живих організмів, народжуються, старіють і вмирають, після чого все повторюється знову.

Соціологи користуються здебільшого терміном «національний розвиток» /national development/. На їх погляд, цей процес є наслідком «повільних дій» і «довгих очікувань мільйонів людей» і відбувається він під впливом багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів, минулого і сучасного тощо.

Щодо політологів та етнополітологів, то вони віддають перевагу термінам «формування нації» (national-formation) або «націобудівництво» (nation-building).

Аналізуючи цей процес, автори колективної монографії «Національне будівництво» стверджують, що «націобудівництво - це справа будівництва групових зв'язків, єдності й групової лояльності для міжнародного представництва та внутрішнього планування». Націобудівництво, уточнюють вони, це такий процес утворення націй, «який розпочинає політична еліта, котра бажає виконати це завдання якомога швидше», і який має місце переважно у постколоніальних країнах.⁹⁹ До цього треба додати, що сьогодні процес націобудівництва відбувається не лише у постколоніальних, а й у посттоталітарних країнах.

3. Сутність і характер національного будівництва

Західні вчені висловили чимало цікавих думок щодо сутності й характеру націобудівництва. Серед них заслуговує на увагу думка професора Мічиганського університету Алі Мазруї, який, зокрема, стверджує, що націобудівництво включає п'ять основних процесів:

- 1) певною мірою культурне і нормативне злиття;
- 2) забезпечення економічного проникнення між різними стратами і секторами суспільства;
- 3) процес соціальної інтеграції;
- 4) процес будівництва ефективного механізму вирішення конфліктів;
- 5) психологічне накопичення спільного досвіду.

Прихильники теорії націобудівництва (К.Дойч, У.Фольц, К.Фрідріх та ін.) вважають, що нації будуються так само, як, скажімо, споруджуються архітектурні ансамблі або збираються механічні моделі.

К.Дойч, приміром, стверджує: «Як будинок може бути побудований із лісоматеріалу; цегли, вапнового розчину у різний спосіб, швидко чи повільно, у різній послідовності монтажу, у частковій незалежності від оточення і відповідно вибору, волі й сили його будівельників, так само й нація може бути побудована відповідно до різних планів, із різних матеріалів, швидко або повільно, у різній послідовності кроків та частковій незалежності від її оточення».

Не ставлячи під сумнів кожен із наведених вище точок зору, відзначимо, що, мабуть, лише взяті разом вони можуть дати вірне уявлення про процес формування націй. Бо, як слушно зауважує Ф. Таджмен, «немає жодної сили, яка б штучно створила націю. Всі такі спроби були приречені на неминучу поразку. Нації не створюються якимись псевдонауковими, волонтаристськими теоріями або ідеологічними програмами у ретортах великої держави або блока держав. Вони виростають природним шляхом у ході об'єктивного і складного історичного процесу, як наслідок розвитку всіх тих матеріальних і духовних сил, які на даному просторі формують національне буття окремих націй на основі кровної, мовної й культурної спорідненості та спільних життєвих інтересів».

Слід відзначити, що у різних етносів процес націобудування йде по-різному. У політично незалежних та державних етносів цей процес, як правило, починається і йде згори донизу, тобто від етнічно та національно свідомої еліти до широких народних мас. Саме так формувались нації у Західній Європі протягом XVI-XIX століть.

4. Основний зміст процесів етнорегіоналізації

Перш за все відзначимо, що терміни «регіон», «регіоналізм», «регіоналізація» давно і добре відомі на Заході, а останніми роками і у пострадянських державах. Поняття «регіон», (від лат. «regio» - країна, область, район) означає область, частину якоїсь країни, країну або частину світу, які відрізняються від інших природними, соціально-економічними, культурними та іншими особливостями. Терміни «регіоналізм» та «регіоналізація», як вірно зауважує видатний американський етнополітолог Луїс Снайдер, вживається для означення стану або процесу 1) «розподілу країни на невеликі адміністративні частини» та 2) «утворення комбінації кількох держав, що діють як ціле».

Отже, регіоналізація - це вкрай суперечливий і різноспрямований процес фрагментації та інтеграції. Недарма для визначення цього процесу

відомий американський політолог Дж. Розенау ввів у науковий обіг термін «фрагментація», тобто одночасна фрагментація та інтеграція.

Сутність і характер регіоналізму та регіоналізації на рівні держави досить вдало визначив професор соціології Ньюфаундлендського університету Віктор Заславський: «Явище регіоналізму, - писав він, - добре відоме у країнах із виразними регіональними відмінностями. Воно виявляється у незадоволенні, протестах чи навіть у повстаннях найрозвинутіших частин країни проти центрального уряду, який перерозподіляє державний бюджет на користь менш розвинутих регіонів, аби досягти певного вирівнювання розвитку та політичної стабільності. У багатоетнічних країнах, де національності з визначеною територією виказують глибокі відмінності в економічному та культурному розвитку, перерозподіл ресурсів державою створює передумови для появи сепаратистських і націоналістичних рухів. Регіоналізм перетворюється на етнорегіоналізм та сепаратизм».

Такої ж думки і відомий канадський етносоціолог Дж. Рудольф. «Термін «етнорегіоналізм», - уточнює він, - використовується для визначення пошуків більш широкого контролю над політичними справами місцевої (аборигенної) етнічної спільноти, яка відокремлює себе від інших спільнот, котрі мешкають у країні».

Як відомо, у колишній радянській науці проблеми регіоналізації не розроблялись, а у вітчизняній лише починаються. Щодо західної науки, то там давно існує спеціальна галузь, яка отримала назву «регіонологія», «регіонознавство», «регіональні дослідження» (regional studies).

Актуальність розвитку регіонології обумовлена багатьма чинниками і, перш за все, глобальним, універсальним і об'єктивним характером самих процесів регіоналізації, що переконливо довели західні вчені. «Від Азорських островів до Гренландії, від Шотландських пагорбів до Італійського Тіролю етнорегіональні спільноти стали політично настирливими, а часто і руйнівними в державах, які здавалось асимілювали свої меншини (Великобританія), подолали свій внутрішній розкол (Бельгія) або успішно придушили етнорегіоналізм (Іспанія). Одна за одною більшість західноєвропейських країн відчували багатонаціональність свого населення і здатність національної ідентичності, що відроджується, підривати сучасне політичне життя», - відзначав ще 1981 р. Дж. Рудольф.

Основними чинниками, що сприяють піднесенню етнорегіональних сентиментів західні вчені цілком слушно вважають наступні:

1) відносна політична нерівноправність та економічні й культурні нестатки периферійних меншинних груп;

2) ерозія ідеології, під якою мається на увазі посилена пропаганда ідеї національної держави (нації-держави);

3) вплив етнорегіональних рухів у сусідніх державах (принцип «ланцюгової реакції») тощо.

Особливо помітну роль у піднесенні етнорегіоналізму відіграє нерівномірність соціально-економічного, політичного і культурного розвитку регіонів.

Будучи глобальним і об'єктивним процесом, регіоналізація, на думку багатьох західних вчених, яку поділяє і автор, може розвиватись із різною швидкістю та приносити різні наслідки. Ці наслідки можуть бути досить скромними у тих випадках, коли етнічні меншини: а) нездатні забезпечити високий рівень мобілізації; б) становлять невеликий відсоток населення країни; с) їх центральний уряд не бажає вести переговори; d) їх вимоги такі великі, що не підлягають обговоренню тощо. Проте, регіоналізація мала успішні наслідки у тих випадках, коли етнічні спільноти: по-перше, були більш мобілізовані; по-друге, становили більшість (фламандці у Бельгії) або значну меншість (баски і каталонці в Іспанії); по-третє, їх вимоги були більш прийнятними для переговорів (наприклад, збільшення економічної допомоги регіону); по-четверте, їх центральний уряд був більш схильним до переговорів і пошуку компромісів і т. ін.

Зрозуміло, що ці висновки стосуються, перш за все, правових демократичних країн. Але і посттоталітарним державам, у тому числі й Україні, не буде зайвим знати їх. Тим більше, що світовий процес регіоналізації не рахується із державними кордонами, він починає поширюватись і на Україну. Сприяти чи перешкоджати цьому процесові сьогодні, на перехідному етапі розвитку України, на нашу думку, було б дещо небезпечно. Лишається єдиний шлях - добре продумана, детально розроблена, регульована, поступово-еволюційна, повільна і плавна регіоналізація на зразок Італії, Іспанії, Мексики, а з часом може і Австрії, Бельгії, ФРН та інших держав.

5. Шляхи і методи вирішення етнорегіональних проблем

Як зазначають західні етнополітологи, вирішувати етнорегіональні проблеми надзвичайно важко і той, хто цим займається, завжди діє «на грані ризику». Пояснюючи таку ситуацію, відомий англійський дослідник Уолкер Коннор цілком слушно зауважує, що якщо центр не поспішає враховувати вимоги регіонів, то це може бути використано для звинувачень його у небажанні задовольняти регіональні інтереси; якщо ж він йде на поступки, то це стимулює нові, більш суттєві вимоги регіонів і так без кінця й краю.

І тим не менш, більшість соціально-економічних, політичних, культурно-мовних й інших вимог регіонів мають бути задоволені, інакше, як вже відзначалось, регіональні почуття можуть перетворитись на націонал-екстремізм та сепаратизм. Але яким чином це можна зробити? І як поєднати процеси регіоналізації та інтеграції? Найкращі відповіді на ці та інші подібні запитання дає західна етнополітологія та практика вирішення регіональних проблем у країнах Європейського Співтовариства / ЄС/. Це, по-перше, проведення справді демократичної етнонаціональної політики; по-друге, впровадження децентралізації, автономізації та федералізації на рівні окремої держави, а також ЄС; по-третє, застосування принципу субсидіарності.

Слід особливо підкреслити, що західна етнополітологія та й практика вирішення етнополітичних проблем відкидають тезу «єдиної і неподільної держави». Натомість вони висувають тезу «автономізм та федералізм замість централізму», а також принцип субсидіарності. Нагадаємо, що принцип субсидіарності отримав офіційне визнання як у рамках окремих країн, так і всього ЄС. Суть цього принципу полягає у тому, що влада має бути максимально наближена до громадян, а на «верхні поверхи» її добровільно передається стільки, скільки потрібно для забезпечення етнополітичної стабільності суспільства. Інакше кажучи, не центр передає свої повноваження регіонам, а, навпаки, до компетенції центру потрапляють лише ті проблеми, які неможливо вирішувати на регіональному рівні.

Сьогодні країни ЄС дотримуються принципу субсидіарності, а само Співтовариство становить трьохступеневу систему: регіон /земля, кантон, провінція/ - держава - співтовариство. Показово, що на кожному рівні існують свої законодавчі й виконавчі органи, функції яких чітко розмежовані. При цьому за регіонами закріплені функції, необхідні для самоврядування, зокрема, достатні повноваження, фінансова автономія тощо. Крім того, для них створені умови, потрібні для активної участі у зміцненні економічної, соціальної та політичної єдності Європи. Офіційною моделлю Європейського Співтовариства стала «Європа регіонів» /раніше нею була «Європа батьківщин»/. Все це було офіційно затверджено у т.зв. «Хартії регіоналізму», прийнятій Європейським парламентом у листопаді 1988 року.

Поглиблення і поширення процесів регіоналізації, зростання місця і ролі регіонів в економічному та суспільно-політичному житті окремих країн і цілих континентів є, на нашу думку, ще одним свідченням вичерпання класичної ролі національної держави, вступу людства в нову еру свого розвитку. Досить красномовно і влучно висловився із цього приводу відомий японський бізнесмен Омае Кенічі у статті «Виникнення

регіональної держави» та монографії «Кінець національної держави: піднесення регіональних економік». «Національна держава стала неприродним, навіть дисфункціональним утворенням для організації людської діяльності та управління економічними зусиллями у безкордонному світі. Вона не представляє справжніх економічних інтересів всього суспільства; вона не визначає багатозначущих потоків економічної діяльності. Дійсно, вона не помічає справжніх зв'язків і синергізму, які існують між часто різним населенням...»

Сьогодні на світовій економічній малі, продовжує Омає Кенічі, з'являється те, що можна назвати «регіональними державами». При цьому кордони «регіональної держави» не визначаються політичними наказами чи декретами. Вони не становлять загрози політичним кордонам будь-якої нації і не потребують ірошей платників податків для свого захисту. Прикладами таких «регіональних держав», на думку Омає Кенічі, можуть служити північна і південна частини Італії, 14 спеціальних економічних зон Китаю та інші. Зразковою «регіональною державою» міг би бути регіон із населенням у 5-20 млн. чоловік, із добре розвинутою комунікаційною і транспортною системами, міжнародним аеропортом, широкими міжнародними економічними зв'язками тощо. До «регіональних держав» японський бізнесмен зараховує також Європейське Співтовариство, Північно-Американський торговий союз та інші.

Таким чином, західні дослідники розглядають регіоналізацію взагалі, і етнічну зокрема, як об'єктивні, складні й суперечливі процеси. До того ж, більшість з них вважають зазначені процеси переважно позитивними. Підтримуючи цю точку зору, автор відзначає, щорегіоналізація, у тому числі й етнічна регіоналізація, сприяє чи може сприяти вирішенню цілої низки складних проблем, які виникли перед людством на порозі двадцять першого століття. По-перше, вони запобігають перетворенню регіоналістських почуттів на націонал-екстремізм; по-друге, є досить міцною перешкодою на шляху розвитку сепаратистських тенденцій; по-третє, примирюють і узгоджують дезинтеграційні та інтеграційні процеси; по-четверте, у віддаленій перспективі можуть допомогти народам позбутись «розтрісканої шкаралупи» своїх національних держав /націй-держав/; нарешті, сприяти переходу до нової ери - ери тісної взаємодії і взаємовигідного співробітництва народів, яке не буде стримуватись штучними кордонами й митницями.

Змістовий модуль 6. Етнонаціональна політика в Україні.

ТЕМА 10. Становлення та розвиток етнонаціональної політики в умовах незалежності.

У часи СРСР Україна була позбавлена можливості впроваджувати власну етнонаціональну політику. Політика міжнаціональних відносин в Україні планувалася в центральних органах КПРС, українське керівництво виконувало загальносоюзні програми. Унітарний (на практиці) характер радянської федерації відводив українцям роль звичайної етнічної групи, яка жила під патронатом союзного центру. У такому стані перебували всі народи СРСР. Виняток – російський етнос, який режим використовував у якості провідника своєї політики на місцях. Стратегія етнонаціонального розвитку з проголошенням незалежності України знайшла відображення в державних актах: Декларація про державний суверенітет, Акт проголошення незалежності, Декларація прав національностей, Закон про національні меншини, Конституція України та ін. У Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), наголошується, що єдине джерело державної влади – народ України, який складається з громадян Республіки всіх національностей; встановлюється рівність перед законом усіх громадян незалежно від їхнього походження, національної приналежності, мови тощо; держава гарантує всім національностям, які проживають на території Республіки, право вільного національно-культурного розвитку; забезпечується національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості й традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя; держава виявляє піклування про задоволення національно-культурних, духовних, мовних потреб українців, що проживають за межами Республіки. Проголошуючи незалежність України 24 серпня 1991 р., Президія Верховної Ради у «Зверненні до громадян України всіх національностей» наголосила, що починається нова доба в розвитку міжнаціональних відносин в Україні, і влада бере на себе відповідальність за те, що проголошення незалежності України не спричинить порушення прав людей будь-якої національності. Це було важливим тому, що в той час деструктивні сили, особливо прихильники збереження СРСР, намагалися залякувати неукраїнців, відносно яких нібито нова влада проводитиме політику ксенофобії, насильства. Наступний етап започаткувала Декларація прав національностей України (1 листопада 1991 р.). В ній проголошено рівноправність усіх етнічних складових українського полі етнічного суспільства, зокрема рівність політичних, економічних, соціальних, культурних прав; заборона

дискримінації за національного ознакою; зобов'язання держави щодо створення належних умов розвитку всіх національностей, їхніх культур, вільне користування рідною мовою в усіх сферах суспільного життя; право на громадські об'єднання та ін. Юридична основа етнонаціональної політики України – Закон про національні меншини. Документом гарантується право меншин на національно-культурну автономію, створення умов для відродження і розвитку культури, свобода творчості, доступ до надбань світової культури та ін. Принципове значення для формування державної етнонаціональної політики має Конституція України, згідно з ст. 5 якої, носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні – народ, його окремі структурні етнокомпоненти: українська нація, національні меншини; уперше на законодавчому рівні визначено окрему етнічну категорію і суб'єкт права – корінні народи (ст. 11). В Україні політико-правова база регулювання етнонаціональних процесів продовжує удосконалюватися. Вона спрямована на забезпечення оптимального балансу інтересів титульної нації і етноспільнот, представників окремих національностей. Сучасний стан національної сфери України вимагає нових підходів, законодавчих актів, політичних рішень. Необхідність формування державної етнонаціональної політики України зумовлена: полі етнічним складом її населення, етнонаціональну структуру якого становлять українська нація, корінні народи, національні меншини – представники понад 100 національностей; процесами етнічного відродження української нації, корінних народів, національних меншин. Характерна риса процесу, з одного боку, – утвердження української нації, корінних народів, національних меншин як сталих структурних компонентів українського суспільства, з іншого, – їхня інтеграція і формування поліетнічного українського народу; інтенсифікація зв'язків з історичною батьківщиною представників української діаспори, залучення їх до державотворчих процесів в Україні; повернення до України раніше депортованих народів і їхня інтеграція в українське суспільство. Головна мета державної етнонаціональної політики України – забезпечення рівноправних відносин і тісної взаємодії представників різних етносів, які мешкають в Україні, підтримка атмосфери толерантності, довіри і поваги у взаєминах між ними; оптимальне врахування інтересів усіх етнонаціональних спільнот, створення сприятливих умов для розвитку української нації, корінних народів, національних меншин. Основні напрямки державної етнонаціональної політики України: 1. Забезпечення рівних конституційних прав і свобод, рівності перед законом усіх громадян незалежно від їхнього етнічного походження. 2. Гарантування повної рівноправної участі громадян України, що належать до різних етнічних

спільнот, у всіх сферах життя українського суспільства. 3. Забезпечення розвитку культури української нації, інших етносільнот. 4. Визнання поліетнічного характеру українського суспільства, підтвердження права на збереження і популяризацію своєї культурної спадщини; оцінка внеску кожної етносільноти в розвиток українського суспільства. 5. Підтримання атмосфери взаєморозуміння і взаємоповаги між усіма складовими етнонаціональної структури українського суспільства і розв'язанням етнополітичних суперечностей, конфліктів мирними засобами. 6. Виховання поваги до культур, релігій, традицій, звичаїв усіх етносів, які проживають в Україні. 7. Забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя в Україні; гарантування вільного розвитку, використання, захисту інших мов національно-етнічних спільнот в Україні. 8. Сприяння українській діаспорі в збереженні й розвитку національної культури, мови, традицій, звичаїв з урахуванням національного законодавства країни проживання; визнання прав осіб, депортованих за національною ознакою з території України, на добровільне повернення в Україну, сприяння їхній інтеграції в українське суспільство. Етнонаціональна політика має спиратися на механізм своєї реалізації – законодавство, в т. ч. довгострокові державні програми, спрямовані на прогнозування і регулювання етнонаціональних процесів в Україні, та спеціальні програми, що стосуються конкретних напрямків реалізації етнополітики в Україні; спеціально уповноважений урядовий орган державного управління, інші органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування, громадські організації національних меншин; міжнародне співробітництво з іноземними державами і з відповідними міжнародними організаціями з метою використання їхнього досвіду й потенціалу, в т. ч. фінансового, для реалізації цілей державної етнонаціональної політики. Досвід поліетнічних держав доводить, що успіх у виконанні стратегічних державних завдань може гарантувати лише демократичність суспільного ладу на основі дотримання фундаментальних прав і свобод людини й націй, соціально-економічного зростання, повсюдного поширення високої етнополітичної й етнотолерантної культури суспільства. У цьому має відігравати роль етнонаціональна політика як складова політики взагалі. Етнонаціональна політика: 1) як політика взагалі, – процес розподілу влади, в якому беруть участь етнічні спільноти, захищаючи свої інтереси; 2) система запланованих кроків і заходів, які здійснюють державні управлінські органи з метою втілити в життя гармонійну модель етнополітичного буття. Українська держава, виходячи з основних положень документів, визнаючи органічну єдність прав людини і прав національностей, гарантує

всім громадянам України незалежно від їхнього національного походження рівні права і свободи у всіх сферах суспільного життя, підтримку самовизначення етноспільнот і їхнього розвитку у формах, які не створюють загрози територіальній цілісності країни. Сучасний стан національної сфери України вимагає нових підходів, законодавчих актів, політичних рішень. У «Концепції державної етнонаціональної політики» передбачено: дотримання етнонаціональних процесів у житті українського поліетнічного суспільства; забезпечення умов для розвитку української нації, особливо таких чинників, як мова, культура, традиції; створення сприятливих умов для опанування державною мовою населенням країни; підвищення суспільного престижу української мови, подолання негативних соціально-психологічних стереотипів, деформацій мовної сфери в минулому; забезпечення умов розвитку корінних народів і національних меншин на основі державної гарантії їхнього широкого спектра прав; інтеграція в українське суспільство осіб, депортованих за національною ознакою; співробітництво нашої країни з українською діаспорою; урахування міжнародних стандартів демократичної етнополітики. Етнонаціональна політика української держави ставить за мету перетворити полі етнічний склад свого суспільства з можливого джерела міжетнічних суперечок і конфліктів на підвалину зміцнення стабільності поліетнічного суспільства.

Найактуальніші проблеми етнонаціонального розвитку в Україні: підтримання і поглиблення ефективної взаємодії між компонентами етнонаціональної структури українського поліетнічного суспільства; формування толерантних стосунків у міжетнічній взаємодії; запобігання політизації етноспільнот і їхніх національно-культурних товариств (спроби створити політичні партії на етнічній основі або етнічні рухи, що інтенсифікуються внаслідок певних політичних процесів (вибори та ін.)); формування політико-правового поля, адаптованого до європейського законодавства про національні меншини. Важливо чітко визначити критерії і механізми реалізації прав останніх на етномовний розвиток (зміцнення позицій державної мови, відродження, створення умов для функціонування мов національних меншин), окреслення в законодавстві взаємних зобов'язань учасників етнонаціональних процесів; безумовність прагнення до побудови суспільства в Україні, яке має функціонувати на засадах полікультурності й толерантності. Зміст етнонаціональної політики української держави – міжнаціональна злагода в умовах етнічного розмаїття, що передбачає створення рівних можливостей для всіх громадян в економічній, соціальній, культурній сферах суспільства незалежно від ознак раси, етнічного, соціального походження, релігійних переконань, мовної специфіки, місця проживання. Поки що Україні, на

відміну від багатьох інших посттоталітарних держав, вдавалося запобігати ескалації етнополітичних конфліктів, зберігати етнополітичну стабільність. Становлення демократичної етнонаціональної політики України не обійшлося без прорахунків: зволікання з прийняттям державної концепції етнонаціональної політики (при тому, що науковці давно розробили кілька її варіантів); гальмування розвитку етнополітичного законодавства тощо. Однак, попри недоліки, Україна має шанси перетворитися на «східноєвропейську Швейцарію», де пануватимуть національна єдність і злагода – головна запорука миру і добробуту всіх громадян, етнонаціональних спільнот, всього суспільства. Допомогти наблизенню важко досяжної, але цілком реальної мети можуть подальший розвиток етнополітології і вдосконалення етнонаціональної політики. Етнонаціональна політика України – демократична. При її провадженні були прорахунки, в цілому вона досягла успіхів, забезпечивши етнополітичну стабільність суспільства. Це вимагає подальшого розвитку етнополітології, етнополітичної конфліктології, вдосконалення етнонаціональної політики. Обравши шлях створення власної держави, українці пішли шляхом, проторованим недержавними націями. Виборовши незалежність, українська нація має модернізуватися у націю етнополітичну. Завдання нелегке, але можливе і необхідне.

Контрольні питання

1. Що вивчає етнополітологія? Які її відмінності від інших суспільних наук?
2. Визначте основні завдання і цілі етнополітології.
3. Які відмінності критичного етнополітичного мислення від догматичного?
4. Які переваги у критичного етнополітичного мислення над догматичним?
5. Чи може етнонаціональна політика бути ефективною і конструктивною без науково-теоретичного обґрунтування?
6. В чому полягає сутність і характер етнічних та етнополітичних процесів?
7. Якими є риси і особливості процесів етнічного розмежування і етнічного згуртування?
8. Надайте визначення і охарактеризуйте типи процесів етнічного роз'єднання.
9. Надайте визначення і охарактеризуйте типи етнооб'єднувачих процесів.
10. Коли зародився процес етнополітичного ренесансу?

11. Чому зародився процес етнополітичного ренесансу?
12. До яких наслідків призвів процес етнополітичного ренесансу?
13. Що потрібно розуміти, говорячи про термін «політизована етнічність»?
14. За яких умов можуть відбуватись інтеграційні процеси?
15. Чим саме зумовлені дезінтеграційні процеси?
16. Чому в Західній Європі превалюють інтеграційні процеси, а в Східній Європі – дезінтеграційні процеси?
17. В чому сутність етнополітичної інтеграції?
18. Які типи етнополітичної інтеграції Вам відомі?
19. Назвіть етапи і методи процесу етнополітичної інтеграції.
20. Коли і як народжуються нації?
21. Як співвідносяться процеси регіоналізації та дезінтеграції й інтеграції?
22. Наскільки обґрунтоване твердження О.Кенічі про «регіональні держави»?
23. Політика і етнонаціональна політика: в чому їхня взаємообумовленість і пріоритетність першої у порівнянні з другою?
24. Назвіть принципи демократичної етнонаціональної політики.
25. Назвіть методи демократичної етнонаціональної політики.
26. В чому основні завдання етнонаціональної політики України?
27. Яка законодавча база етнонаціональної політики України?
28. Які Вам відомі основні напрями державної етнонаціональної політики?

Рекомендована література

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування про походження й поширення націоналізму. Київ: Критика, 2001. 317 с.
2. Антонюк О.В. Основи етнополітики: Навч. посіб. К.: МАУП, 2005. 432 с.
3. Бауер О. Національне питання і соціал-демократія. К.: Основні цінності, 2004. 120 с.
4. Бачинський Ю. Україна irredenta. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Bachynskiy_Yulian/Ukraine_irredenta.pdf (дата звернення: 05.01.2023).
5. Бочковський О.-І. Вступ до націології. 1937. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bochkovskyi_Olherd-Ipolyt/Vstup_do_natsiolohii/ (дата звернення: 05.01.2023).
6. Винайдення традицій. За ред. Е. Гобсбаума Т. Рейнджера; Пер. З англ. К.: Ніка-Центр, 2005. 448 с.

7. Войналович В., Кочан Н. Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 303 с.
8. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм. К.: Таксон, 2003. 300 с.
9. Гібернау М. Ідентичність націй. К.: Темпора, 2012. 304 с.
10. Горовіц Д.Л. Міжетнічні конфлікти: З новою передм. Пер. О.А. Ківшик. Х.: Каравела, 2004. 684 с.
11. Дівак В. В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти. К.: Логос, 2010. 224 с.
12. Донбас в етнополітичному вимірі. К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.
13. Донцов Д. Націоналізм. Дух нашої давнини. Історія філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники М.Ф. Тарасенко, М.Ю. Русин, А.К. Бичко. К.: Либідь, 1993. С. 435-453. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Tarasenko_M/Istoriia_filosofii_Ukrainy_Khrestomatiia/ (дата звернення: 05.01.2022).
14. Етнополітична культура в Україні: реалії та виклики часу. К. : ІПіЕНД, 2010. 431 с.
15. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні. Ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, Л. Нагорна. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 512 с.
16. Казьмирчук М. Етнополітика : підручник. К.: ПП «КП УкрСіч», 2013. 360 с.
17. Картунов О. Західні теорії нації. Плюралізм думок, дефініцій, понять. Віче. 1996. №6. С. 80-93.
18. Касьянов М. Теорія нації та націоналізму. К.: Либідь, 1999. 352 с.
19. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин. Харків: ЦОІ, 2001. 176 с.
20. Кіссе А.І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз: монографія. К.: Логос, 2006. 380 с.
21. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: Політологічний концепт. К.: Світогляд, 2004. 722 с.
22. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: Етнополітологічний аналіз. К.: Вища школа, 1998. 391 с.
23. Кривицька О. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України: монографія. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 328 с.

24. Курас І.Ф. Етнополітика: історія і сучасність. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 1999.
25. Липинський В.К. Націоналізм, патріотизм, шовінізм. Сучасність. 1992. №6. С. 76-78.
26. Лойко Л.І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. К.: ПЦ “Фоліант”, 2005. 634 с.
27. Майборода О.М. Етнічність у міжнародній системі. Вид. 2-е, випр. і допов. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 448с. URL: http://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/etnichnist_213.pdf (дата звернення: 01.05.2019)..
28. Майборода О.М. Теория этнополитики в западном обществоведении. К.: Наукова думка, 1993. 215 с.
29. Міжнаціональні відносини і національні меншини України: Стан, перспективи. Р.Ш. Чілачава (упоряд.), Т.І. Пилипенко (упоряд.). К.: Голов. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2004. 384 с.
30. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 363 с.
31. Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь. За ред. О.М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 288 с. URL: http://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/natsionalna_ednist.pdf (дата звернення: 01.05.2019).
32. Обушний М. Етнос і нація: проблеми ідентичності. К.: Український центр духовної культури, 1998. 203 с.
33. Панчук М., Євтух В., Войналович В. та ін. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2011. 396 с.
34. Перегуда Є., Малкевич А., Семко В., Ксенич А. Мовна політика в Україні: між символічним насиллям та вільним мовним вибором. К.: «Бескиди» 2017. 207 с.
35. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях: аналітична доповідь. За ред. д. політ. н. С.Ю. Римаренка. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 188 с.
36. Попов Б.В., Ігнатов В.О., Степико М.Т. Феномен нації: основи життєдіяльності. К.: Знання, 1998. 262 с.
37. Рафальський О.О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с. URL: <http://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/06/konsolidatsia.pdf> (дата звернення: 01.05.2023).

38. Римаренко Ю., Шкляр Л., Римаренко С. Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. К., 2001. 264 с.
39. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення: монографія. К.: НІСД, 2016. 196 с. URL: http://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/89212/mod_resource/content/1/Розумний_виклики_національного_самовизначення.pdf (дата звернення: 01.05.2023)..
40. Сміт Д. Ентоні. Національна ідентичність: Пер. з англ. К.: Основи, 1994. 150 с.
41. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. К.: НІСД, 2011. 336 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-554-156-1/978-966-554-156-1.pdf> (дата звернення: 01.05.2023).
42. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «Політика визнання»: К.: Альтерпрес, 2004. 172 с.
43. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи. За ред. В.С.Крисаченка. К.: НІСД, 2003. 632 с.
44. Фарукшин М.Х. Федералізм: теоретические и прикладные аспекты. М.: Юрист, 2004. 527 с.
45. Харахаш Б.Є. Еволюція ідеї нації у творчості Д.Донцова. Політологічний вісник. Вип. №5. Київ, 1995. С 172-186.
47. Хомрач В.П. Політико-мовна ідентичність громадян України: стан та тенденції розвитку: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 – політична культура та ідеологія. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2015. 210 с.
48. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. К.: Основи, 1998. 479 с.
49. Ksenicz A., Perehuda J., Savojska S., Semko W., Malkiewicz A. Język a polityka. Przypadek Ukrainy. Zielona Gora 2017. 150 s.
50. Kuzio T. Ukraine. State and Nation Building. London : Routledge, 1998. 298 p.

Навчальне видання

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Конспект лекцій
для аспірантів зі спеціальності 052 «Політологія»
за освітньо-науковою програмою «Політологія»

Укладач:
СЕМКО Вадим Леонідівич

Підписано до друку 23.12.2024 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Зам. № 83-418
Умов.-друк. арк. 4,0. Обл.-вид. арк. 4,3.
Тираж 10 прим.

Віддруковано ФО-П Шпак В. Б.
Свідоцтво про державну реєстрацію В02 № 924434 від 11.12.2006 р.
м. Тернопіль, бульвар Просвіти, 6/4. тел. 097 299 38 99.
E-mail: tooums@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7599 від 10.02.2022 р.*